

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 16 (2006)

Κοινωνικό κεφάλαιο

"Αξιακή κρίση"- "αξιολογική κρίση" και ο ρόλος της επιστήμης: Επαναπροσέγγιση των συγκεκριμένων εννοιών του Max Weber και της απόδοσής τους στα ελληνικά

Στέλιος Χιωτάκης

doi: [10.12681/sas.888](https://doi.org/10.12681/sas.888)

Copyright © 2015, Στέλιος Χιωτάκης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Χιωτάκης Σ. (2015). "Αξιακή κρίση"- "αξιολογική κρίση" και ο ρόλος της επιστήμης: Επαναπροσέγγιση των συγκεκριμένων εννοιών του Max Weber και της απόδοσής τους στα ελληνικά. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 16, 249–281. <https://doi.org/10.12681/sas.888>

‘Αξιακή κρίση’-‘αξιολογική κρίση’ και ο ρόλος της επιστήμης. Επαναπροσέγγιση των συγκεκριμένων εννοιών του Max Weber και της απόδοσής τους στα ελληνικά.

Στέλιος Χιωτάκης*

Ενώ οι *αξιακές κρίσεις* είναι ενδεικτικές του τι επιθυμούμε περισσότερο σύμφωνα με τα υποκειμενικά κριτήρια και τις πεποιθήσεις μας, οι *αξιολογικές κρίσεις* –αντίθετα– είναι οι κατά το δυνατόν αντικειμενικές, έγκυρες και αξιόπιστες αξιολογήσεις που σχηματίζονται με την αρωγή της λογικής και της επιστήμης. Ο πρόσφατος πόλεμος στο Ιράκ αποτελεί ένα παράδειγμα αξιακής κρίσης: υπαγορεύτηκε σύμφωνα με τις πεποιθήσεις και τον τρόπο που βλέπει τα συμφέροντα της υπερδύναμης η ομάδα των νεοσυντηρητικών που κυβερνά στον Λευκό Οίκο –στο όνομα ορισμένων αξιών! Στο πλαίσιο της έγκυρης αξιολόγησης, η επιστήμη θα μπορούσε να υπολογίσει τα αποτελέσματα αλλά και τις παρενέργειες του πολέμου και, συγχρόνως, να αποκαλύψει στους δρώντες τα κίνητρά τους. Στη βάση της διαφοροποίησης των *υποκειμενικών αξιακών κρίσεων* από τις *έγκυρες αξιολογήσεις* η διαδικασία έρευνας χωρίζεται σε δύο φάσεις: στην πρώτη, επιλέγεται η προκείμενη της έρευνας σύμφωνα με τα ενδιαφέροντα του ερευνητή και της εποχής του. Το ζητούμενο στη δεύτερη φάση είναι, να γίνει η εφαρμογή της έρευνας αντικειμενικά, έγκυρα και αξιόπιστα, σύμφωνα με τις νόρμες της λογικής και τα μέσα της επιστήμης. Στο πρώτο στάδιο, η επιστήμη είναι ασύμβατη με τα αξιακά κίνητρα που παρακινούν τον ερευνητή στην επιλογή της α ή της β προσέγγισης. Στο δεύτερο στάδιο, η συμβολή της επιστήμης στη λογική αξιολόγηση και τη στάθμιση των σκοπών με τα μέσα προϋποθέτει ότι πρέπει να είναι ελεύθερη [wertungsfrei] στον (τεχνικά οριοθετημένο) ρόλο της αυτόν.

---

* Καθηγητής Πανεπιστημίου Κρήτης <chiotakis@pol.soc.uoc.gr>.

Όμως, όσο σημαντικός και αν είναι ο ρόλος της, η επιστήμη δεν μπορεί μόνη της να απαντήσει με ένα 'ναι' ή με ένα 'όχι', αφού το έργο αυτό συνδέεται με κριτήρια συνειδησιακά, ηθικά κ.ά., με τα οποία είναι ασύμβατη.

1. Μεθοδολογικά προβλήματα και μεταφράσεις όρων

Βασικό κίνητρο και αφετηρία της παρούσας μελέτης ήταν η μετάφραση στα ελληνικά¹ των εννοιών *αξιακή κρίση* και *αξιακή ελευθερία της επιστήμης* [*Werturteil* και *Wertfreiheit der Wissenschaft*, όπως χρησιμοποιούνται από τον Weber] με τους –κατά την άποψή μου, τουλάχιστον, όχι ακριβείς– όρους *αξιολογική κρίση* και *αξιολογική ελευθερία της επιστήμης*. Οι όροι αυτοί έχουν καθιερωθεί στις μεταφράσεις έργων του Weber, με εξαίρεση αυτή του Συκουτρή (Weber 1932, 1944, 1972, 1991, 1997, 2001, 2005).² Ενώ ο Συκουτρής μεταφράζει τον όρο *Werturteile* ως *προσωπικές πεποιθήσεις και κρίσεις*, διαχωρίζοντάς τον σαφώς από *τας αξιολογικές κρίσεις*, οι υπόλοιποι μεταφραστές χρησιμοποιούν για τον ίδιο όρο τη λέξη *αξιολογήσεις*. Με τη λέξη αυτή είναι δυνατόν να συγχέονται οι υποκειμενικές *αξιακές κρίσεις* (που σχηματίζονται στο πλαίσιο της απλής πίστης ή της ιδεολογίας) με τις, κατά το δυνατόν, αντικειμενικές, *έγκυρες και αξιόπιστες αξιολογήσεις* (που γίνονται με τη βοήθεια της λογικής και της επιστήμης). Ενώ η μετάφραση του Συκουτρή είναι βασικά εύστοχη, προκρίνω στο εξής τον όρο *αξιακή κρίση*, όπως αποδίδεται με ακρίβεια από τα γερμανικά. Ο κύριος λόγος για την προτίμησή μου αυτή είναι ότι η *αξιακή κρίση* μπορεί να εκφράζει όχι μόνο τις γνήσιες προσωπικές πεποιθήσεις και κρίσεις, αλλά και τη σκόπιμη ανάπτυξη των αρχικών πεποιθήσεων σε ένα σύστημα ιδεολογίας και προπαγάνδας από εξειδικευμένους φορείς, όπως π.χ. ιερατεία, ιδεολόγους και ποικίλους προπαγανδιστές.

Εδώ πρέπει να θυμηθούμε τη φράση του Wittgenstein: 'τα όρια της γλώσσας μου είναι τα όρια του κόσμου μου', για να τονίσουμε ότι οι εκάστοτε τάσεις και δυνατότητες της γλώσσας αντανακλούν με αρκετή ακρίβεια τα αντίστοιχα πολιτισμικά ρεύματα και τις δυνατότητες της κοινωνίας, αλλά και την εξέλιξη της (νεοελληνικής) θεωρητικής σκέψης γενικότερα. Σε αυτό το πλαίσιο ο ευρύτατης λογιόσύνης Γιώργος Σεφέρης παρατηρούσε χαρακτηριστικά πριν από εξήντα επτά χρόνια ότι

η αφρημένη και ακριβής έκφραση στην Ελλάδα είναι ακόμη στα σπάργανα... Δεν υπάρχει ακόμη στον τόπο μας μια βάση 'κοινής' για τη φιλοσοφική σκέψη. Υπάρχουν κατά κανόνα ατομικά ιδιώματα (Σεφέρης 1936, 1947: 112).

Με πολύ ρεαλιστικό τρόπο, αυτή την ευρύτερη ‘έλλειψη κοινής γλωσσικής βάσης’ φαίνεται πως επιχείρησε να αντιμετωπίσει, μεταξύ άλλων, η προσπάθεια για τη συστηματική μετάφραση ξένων θεωρητικών έργων από έλληνες ειδικούς. Έτσι, το 1972, ο τότε γενικός διευθυντής του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών, Η. Δημητράς, στον πρόλογο της μετάφρασης *Δοκίμια επί της θεωρίας των Κοινωνικών Επιστημών* του Weber από τον Α. Γρηγορογιάννη διαπιστώνει ότι η μεταφορά των ξένων έργων που είχαν προγραμματιστεί για μετάφραση στη νεοελληνική γλώσσα, εκτός από τη διάδοση στο ελληνικό κοινό των βασικών εννοιών, των θεωριών, των μεθόδων και των πορισμάτων από τους νεότερους κλάδους στις κοινωνικές επιστήμες, θα συνέβαλλε επίσης και στην καλλιέργεια και την καθιέρωση της ελληνικής κοινωνιολογικής ορολογίας.

Βέβαια, από τότε, οι φιλοσοφικές και κοινωνικές επιστήμες έχουν εξελιχθεί περαιτέρω και μαζί με αυτές έχει προχωρήσει ο προβληματισμός για την αντίστοιχη ορολογία και γλωσσική έκφραση στην Ελλάδα. Όμως, όπως δείχνει η περίπτωση των εννοιών και των αντίστοιχων όρων που πραγματεύομαι στην παρούσα εργασία, παρά τις καλές και άοκνες μεταφραστικές προσπάθειες, λόγω των συνθηκών που υπαινιχτήκαμε, υπάρχουν ακόμη προβλήματα, όχι μόνο στην ελληνική απόδοση των παραπάνω όρων αλλά και στην αποσαφήνιση των αντίστοιχων εννοιών, στο πλαίσιο μιας ανατροφοδότησης. Το ερώτημα για την απόδοση των όρων *Werturteil* και *Wertfreiheit der Wissenschaft* παραπέμπει σε ουσιαστικά προβλήματα προσέγγισης και κατανόησης βασικών βεμπεριανών εννοιών και μεθοδολογικών προδιαγραφών και όχι απλής απόδοσης με περισσότερο ή λιγότερο εύστοχο ή/και εύηχο τρόπο. Διατυπώνεται η θέση ότι η έλλειψη μεθοδολογικής αποσαφήνισης των ιδιαίτερα νευραλγικών αυτών εννοιών έχει ως αποτέλεσμα την, εν πολλοίς, ασαφή και όχι ακριβή μετάφραση των αντίστοιχων όρων στα ελληνικά. Αντίστροφα, η έλλειψη ακρίβειας των όρων αυτών μπορεί να λειτουργεί αναδραστικά και παραπλανητικά, επιτείνοντας με τη σειρά της τη μεθοδολογική σύγχυση στους μη ειδικούς αναγνώστες για το έργο του Weber. Βέβαια, οι γνώστες της βεμπεριανής προσέγγισης δεν είναι καθόλου απαραίτητο να αντιμετωπίζουν το πρόβλημα αυτό, ιδιαίτερα όταν μελετούν το γερμανικό πρωτότυπο, ακόμη κι αν έχουν αποδεχθεί τη μέχρι σήμερα ισχύουσα ορολογία στις ελληνικές μεταφράσεις. Για παράδειγμα, σε άρθρα τους η Μ. Αντωνοπούλου (1984: 9) και ο Η. Κατσούλης (1993: 39), παρά το ότι χρησιμοποιούν τη σχετική ορολογία από τις ελληνικές μεταφράσεις του Weber, βλέπουν τελείως ξεκάθαρα και χωρίς σύγχυση τις αντίστοιχες έννοιες της αξια-

κής κρίσης και της αξιακής ελευθερίας της επιστήμης, όπως αναλύονται στο πρωτότυπο.

Όπως είπαμε, το πρόβλημα που θίγω εδώ δεν είναι μόνο μεταφραστικό, αλλά και (κυρίως) μεθοδολογικής αποσαφήνισης. Προτού επιχειρήσω να εισέλθω στον πυρήνα του, οφείλω μια βασική διευκρίνιση: η μεθοδολογία στο έργο του Weber δεν αυτονομείται από το καθαυτό περιεχόμενο των επίκαιρων κοινωνικών και πολιτικών ζητημάτων [Sachfragen] που ο ίδιος πραγματεύεται (WL: 214 επ., 217 επ., Hennis 1994: 105 επ.). Η αιτία για την ενασχόληση του Weber με μεθοδολογικά προβλήματα έχει ως αφετηρία κοινωνικοπολιτικά προβλήματα και, ιδιαίτερα, τη γνωστή *έριδα για τον εξειδικευμένο επιστημονικό ρόλο της εθνικής οικονομίας*. Σε σχέση με την αντιπαράθεση ανάμεσα στην ιστορική (G. Schmoller) και τη θεωρητική σχολή (C. Menger) για τον ρόλο της επιστήμης της εθνικής οικονομίας, ο Weber ήταν εναντίον της υποκατάστασης ενός αντικειμενικού-έγκυρου και αξιακά ελεύθερου προβληματισμού για το 'δέον γενέσθαι από τους υποτιθέμενους νόμους οι οποίοι βασιζόνταν σε αμφίβολης υπόστασης αναλογίες ως μια κακή μεταφυσική ή ως (επιστημονικά μεταμφιεσμένες) αξιακές κρίσεις (WL 148 επ., Burger 1994: 29 επ. Βλ. και Weber 2005: πθ', επ., Ψυχοπαίδης 1993β).

Με την έριδα αυτή ως προς τον ρόλο των εκάστοτε άμεσων *αξιακών κρίσεων*, από τη μία, και των *έγκυρων-επιστημονικών αξιολογικών κρίσεων*, από την άλλη, είχε αναδειχθεί η αντιπαράθεση για τη μέθοδο στις κοινωνικές επιστήμες. Για τον Weber, το πρόβλημα της μεθόδου ήταν αναγκαίο να επανεξεταστεί εξαιτίας και των μεταβολών που είχαν ήδη συντελεστεί στα κριτήρια επιλογής και ορισμού των πολιτισμικών και κοινωνικοπολιτικών προβλημάτων. Οι μεταβολές αυτές σηματοδοτούσαν μια νέα προσέγγιση και αντίστοιχα ένα νέο επιστημονικό 'παράδειγμα', σύμφωνα με τον μεταγενέστερο όρο του Th. Kuhn. Με την ανάδειξη του ενδιαφέροντος για την 'κοινωνία' και το 'κοινωνικό ζήτημα' και την εκτόπιση της εθνικής ενότητας ως το επίκεντρο του ενδιαφέροντος, είχαν μετακινηθεί, αντίστοιχα, τα κριτήρια ως προς τη σημαντικότητα των μεγάλων πολιτισμικών προβλημάτων. Οι μεταβολές αυτές δεν μπορούσαν να αφήσουν ανεπηρέαστη τη μέθοδο (WL: 148, 214, Burger 1994: 37-55).

Υπενθυμίζω εδώ ότι, σύμφωνα με τον Kuhn, ακόμη και στις φυσικές επιστήμες οι επιστημονικές έννοιες και μέθοδοι συνδέονται με ευρύτερα διανοητικά ρεύματα στο πλαίσιο της κοινωνίας και της κουλτούρας και όχι μόνο με εσωτερικές εξελίξεις στη στενή επιστημονική κοινότητα. Αυτή η

αλλαγή των επιστημονικών 'παραδειγμάτων', με την έννοια των προτύπων, ισχύει βέβαια πολύ περισσότερο στις κοινωνικές επιστήμες οι οποίες συνδέονται με ανθρώπινες αξιακές παραστάσεις και προθέσεις. Διαπιστώνουμε εδώ ότι, τουλάχιστον σε γενικές γραμμές, την ανακάλυψη αυτή είχε κάνει ήδη ο Weber, περίπου εξήντα πέντε χρόνια νωρίτερα! Γράφει σχετικά στη μελέτη για την αντικειμενικότητα της επιστήμης:

Μεταβάλλονται οι διανοητικές συναρτήσεις μέσα από τις οποίες παρατηρούμε και συλλαμβάνουμε τα ιστορικά γεγονότα. Ως εκ τούτου, οι αφετηρίες των επιστημών του πολιτισμού θα παραμείνουν μεταβλητές μέσα στο ατέρμον μέλλον, τουλάχιστον όσο καιρό μια κινεζική απολίθωση της πνευματικής ζωής δεν θα καταργήσει από τον άνθρωπο την έξη να θέτει διαρκώς νέα ερωτήματα στο πλαίσιο της επίσης ανεξάντλητης ζωής... (WL: 184).

Μετατοπίζεται ο φωτισμός των μεγάλων προβλημάτων του πολιτισμού. Ακόλουθα προετοιμάζεται, επίσης, η επιστήμη για να μεταβάλει τον επιχειρησιακό χώρο και τα εννοιολογικά της εργαλεία...³ (WL: 214. Βλ. και Weber 1972: Α' 79).

Φαίνεται, νομίζω, τελείως ξεκάθαρα ότι η μεθοδολογία του Weber, όχι μόνο δεν είναι αποκομμένη από τις εμπειρικές έρευνές του, αλλά η διαμόρφωσή της σχετίζεται άμεσα με αυτές. Όπως έδειξε ιδιαίτερα ο Tenbruck (1986), οι μεθοδολογικές εργασίες που περιλαμβάνονται στο έργο του Weber, *Δοκίμια Επιστημονικής Θεωρίας [Wissenschaftslehre, 'WL']*, προήλθαν από τον βαθύ και οξυδερκή προβληματισμό του ως προς τα νέα μεθοδολογικά 'παραδείγματα' (με τον όρο του Kuhn) που επιβάλλονται στην επιστημονική προσέγγιση των κοινωνικοοικονομικών προβλημάτων, εξαιτίας των ήδη επελευθερωμένων μεταβολών στις κοινωνικές συνθήκες και προοπτικές. Από τη σκοπιά αυτή, η μεθοδολογία, όπως αναπτύσσεται από τον Weber στα *Δοκίμια Επιστημονικής Θεωρίας [WL]*, αποτελεί βασική προϋπόθεση για την κατανόηση της κοινωνιολογίας του και αντίστοιχα του έργου του *Οικονομία και Κοινωνία [Wirtschaft und Gesellschaft, 'WG']*, σύμφωνα με τον ίδιο ερευνητή.

Υπάρχουν όμως επιπλέον ιδιαίτεροι λόγοι για τους οποίους οφείλουμε να επιμεινουμε στην εξιχνίαση και την πλήρη κατανόηση των μεθοδολογικών προδιαγραφών και των καινοτομιών τις οποίες εισάγει ο Weber ή υιοθετεί εν μέρει από άλλους: η έμφαση αυτή στη σε βάθος μελέτη της μεθοδολογίας του υπαγορεύεται και από την αποσπασματικότητα και τις αντίστοιχες δυσκολίες κατανόησης του έργου του. Ιδιαίτερα οι μεθοδολογικές εργασίες του, επειδή ακριβώς χαράζουν καινούργιους δρόμους (Φίλιας 1976: 4), κινοούμενες συγχρόνως σε ένα υψηλό επίπεδο αφάιρσης και συμπύκνωσης,

είναι δύσκολες στην κατανόησή τους, παρά τις προσπάθειες που καταβάλλει ο ίδιος για πλήρη σαφήνεια και κατανόηση από τους μη ειδικούς, χρησιμοποιώντας μάλιστα, συχνά, προς τον σκοπό αυτό απλά 'σχολικά παραδείγματα' (WL: 210). Οι εγγενείς αυτές δυσκολίες διατηρήθηκαν, αφού οι περισσότερες από τις εργασίες του έμειναν ημιτελείς και αποσπασματικές, χωρίς να συμπληρωθούν στο πλαίσιο ίσως μιας μονογραφίας ή με άλλο συμπληρωματικό άρθρο (Kalberg 1994: 13 επ., Sagady 1994: 493 επ.). Αυτό συνέβη, όχι μόνο λόγω του πρόωγου θανάτου του (στο 56ο έτος της ηλικίας του), αλλά και επειδή ήταν ο ίδιος ένα ιδιαίτερα ανήσυχο και ισχυρά πολιτικοποιημένο πνεύμα, με συνεχή διάθεση να 'ρίχνεται στη μάχη' για το επόμενο θέμα, αμέσως μετά τη διατύπωση μιας ερευνητικής πρότασης-ανάλυσης. (Hennis 1994).

Για όλους αυτούς τους λόγους η περαιτέρω διερεύνηση της μεθοδολογίας του Weber μπορεί να αποτελεί ένα χρήσιμο κλειδί για το 'άνοιγμα' και την πληρέστερη κατανόηση της ανάλυσής του και στον τομέα των εμπειρικών μελετών του. Διαφορετικά, μπορεί να οδηγηθούμε σε παρερμηνείες και παρεξηγήσεις που αντικατοπτρίζουν ίσως τα εκάστοτε κυρίαρχα κοινωνικοπολιτικά ρεύματα των καιρών. Οι παρεξηγήσεις αυτές γίνονται πιο εύκολα, όταν υπάρχουν ήδη μάλλον αβασάνιστες ή βιαστικές αξιακές κρίσεις [*Werturteile*] για τη βεμπεριανή μεθοδολογία ή/και προβλήματα στην ορολογία και την αποσαφήνιση των εννοιών.

Από τη σκοπιά αυτή δεν είναι τυχαίο ότι στην ελληνική πραγματικότητα –που σχεδόν μέχρι πρόσφατα δεν θα μπορούσε εύκολα να χαρακτηριστεί πλήρως ως πλουραλιστική– ο όρος *αξιακή κρίση* [*Werturteil*] του Weber συγχέεται με την έγκυρη *αξιολόγηση* [*Wertung*]. Υποθέτω ότι πίσω από τη σύγχυση αυτή υποφώσκει η δογματική στάση σύμφωνα με την οποία, οι υποκειμενικές και μονόπλευρες *αξιακές κρίσεις* παρουσιάζονται από τη σκοπιά της πολιτικής ορθοδοξίας και του κράτους ή διαφορετικών εκκοσμικευμένων ιδεολογιών σαν να ήταν θέσφατα και αντικειμενικές-έγκυρες *αξιολογήσεις*. Η αυτονόητη στάση, να υποστασιοποιούνται οι μονόπλευρες και υποκειμενικές *αξιακές παραστάσεις* [*Wertideen*] ως καθολικές (συνιβερσαλιστικές) αξίες και οι μονοσήμαντες *αξιακές κρίσεις* ως *έγκυρες αξιολογήσεις* παραπέμπει, τουλάχιστον αρχικά, στον κυρίαρχο και σχεδόν μονοπωλιακό πολιτισμικό ρόλο της επικρατούσας θρησκείας και, αντίστοιχα, στην έλλειψη ανεκτικότητας στις αξίες *των άλλων* (Σωτηρέλης 1998). Εξαιτίας κυρίως της δύναμης αυτής της πολιτικής ορθοδοξίας, ο πλουραλισμός των ενδιαφερότων και των αξιών στην Ελλάδα ήταν και –μέχρι έναν βαθμό– είναι ακόμη

μάλλον ζητούμενο και λιγότερο αναμφισβήτητη πραγματικότητα. Οι αρχικές θρησκευτικές ρίζες για τη σύγχυση αυτή των υποκειμενικών και μονόπλευρων *αξιακών κρίσεων* με τις αντικειμενικές-έγκυρες *αξιολογήσεις* άρχισαν από νωρίς να μεταλλάσσονται σε απόλυτες εκκοσμηκευμένες κοσμοθεωρήσεις και ιδεολογικά μορφώματα.

Από τη σκοπιά αυτή είναι αξιοπρόσεκτο ότι δεν υπάρχει, ακόμη, στα λεξικά της ελληνικής γλώσσας, αλλά ούτε και στο *Λεξικό της Φιλοσοφίας* του Πελεγρίνη το πρώτο συνθετικό *αξιακός/ή*. Υπάρχει μόνο το *άξιος/α* –ως πρώτο συνθετικό λέξεων, όπως π.χ. αξιαγάπητος, αξιόπιστος, με την έννοια του *αξίζει να...* Αντίθετα, στη γερμανική πραγματικότητα, για παράδειγμα, όπου συμβιώνουν αρμονικά ο καθολικισμός με τον λουθηρανισμό, χωρίς τη μονοκρατορία του ενός από τα δύο αυτά δόγματα, το πρώτο συνθετικό *wert-* προσδιορίζει έννοιες και όρους από τη μονοσήμαντη σκοπιά κάποια αξίας, η οποία μπορεί να ισχύει μόνο για ορισμένους και όχι για όλους.

Η εμφάνιση και η εννοιολογική αξιοποίηση του αντίστοιχου επιθέτου *αξιακός/ή* στην ελληνική γλώσσα μπορεί να αναζητηθεί στις μεταφράσεις όρων σε σχέση με την *αξία* στην πολιτική οικονομία. Μεταφράζοντας, για παράδειγμα, ο Π. Μαυρομάτης *Το Κεφάλαιο* του Marx, δημιουργεί αντίστοιχους όρους που προέρχονται από την απόδοση του συνθετικού *wert-* της γερμανικής γλώσσας, όπως π.χ. *αξιακή σχέση*, *αξιακή αντικειμενικότητα*, *αξιακά μεγέθη* (Μαρξ 1978: 74, 80). Η μεταφορά αντίστοιχων όρων και σε κείμενα που σχετίζονται με τον Weber έχει ήδη αρχίσει να γίνεται, σταδιακά. Δείγματα της προσπάθειας αυτής βρίσκονται π.χ. σε σχετικό άρθρο της Μ. Αντωνοπούλου (1984: 9) και ακόμη σε κείμενα του Κ. Ψυχοπαίδη και συγκεκριμένα σε εκφράσεις όπως, *αξιακά πλέγματα*, *αξιακά αποδεκτή κοινωνία* (Ψυχοπαίδη 1990, 1993α). Το ίδιο επίθετο χρησιμοποιούν επίσης οι Η. Κατσούλης (1993: 65), Θ. Γκιούρας (1993, 20005) και Μ. Κουζέλης (1996) για τη μεταφορά στα ελληνικά αντίστοιχων όρων από τις κοινωνικές επιστήμες.

Είναι σημαντικό που από την πλευρά των μεταφραστών του Weber, ο Γκιούρας έχει αρχίσει να διευρύνει περαιτέρω την αξιοποίηση του παραπάνω επιθέτου, όπως διαπιστώνουμε π.χ. στους όρους *αξιακός προσανατολισμός*, *αξιακό θεμέλιο*, *αξιακές στάσεις*, *αξιακή δυναμική*, *αξιακές προϋποθέσεις*, *αξιακή αναφορά* κ.λπ. που χρησιμοποιεί. Όμως, για άγνωστους λόγους, δεν επεκτείνει τη χρήση του συνθετικού *wert-* στους όρους *αξιακή κρίση* και *αξιακή ελευθερία της επιστήμης*. Εφόσον μεταφράζει στις άλλες περιπτώσεις που είδαμε το γερμανικό *wert-* με το επίθετο *αξιακός/ή*, δικαιολογημένα θα περίμενε ο προσεκτικός αναγνώστης μιαν εξήγηση για τους λόγους

που εξαιρεί από τον κανόνα αυτό τους όρους *Wertfreiheit* και *Werturteil*, τους οποίους μεταφράζει αντίστοιχα ως *αξιολογική ελευθερία* και *αξιολογική κρίση* χρησιμοποιώντας το εντελώς διαφορετικό επίθετο 'αξιολογική' [*wertungs-*]. Τέτοια εξήγηση δεν συνάντησα. Να προσθέσω ακόμη μιαν απορία: θα δούμε παρακάτω ότι οι έννοιες *αξιακή αναφορά* [*Wertbeziehung*] και *αξιακή κρίση* [*Werturteil*], όπως χρησιμοποιούνται από τον Weber, είναι αλληλένδετες και αχώριστες μεταξύ τους. Αν ο συλλογισμός μου αυτός ευσταθεί, τότε και από τη σκοπιά αυτή δεν είναι κατανοητό, πώς αποδίδει ο Γκιούρας τις δύο συναφείς αυτές έννοιες με διαφορετικά συνθετικά, ήτοι τη μεν πρώτη ως *αξιακή αναφορά*, τη δε δεύτερη ως *αξιολογική κρίση*.

Αντίθετα, ο Κουζέλης (1996: 16), στην εισαγωγή του, αξιοποιεί, αυτονόητα και χωρίς σχολιασμό, το γερμανικό *wert-* στους όρους *αξιακή αναφορά*, *αξιακή ελευθερία της επιστήμης*, σε αντιπαράθεση με τους όρους *αξιολογική κρίση*, *αξιολογική ελευθερία* που έχουν κυριαρχήσει μέχρι τώρα στην ελληνική πραγματικότητα. Και ο γράφων, σε σχετικό άρθρο (Χιωτάκης 2004), αγνοώντας ακόμη την απόδοση των όρων από τους Συκουτρή και Κουζέλη, υιοθετεί τις λέξεις *αξιακή κρίση*, *αξιακή ελευθερία της επιστήμης*, προβαίνοντας σε μια πρώτη προσπάθεια τεκμηρίωσης της επιλογής αυτής.

Μέχρι τώρα έγινε μια σύντομη παρουσίαση του μεθοδολογικού και μεταφραστικού προβλήματος. Το επόμενο βήμα είναι να δούμε ειδικότερα τη σχετική ανάλυση και επιχειρηματολογία του Weber, όπως εκδιπλώνεται και αναπτύσσεται ιδιαίτερα σε ορισμένα από τα έργα του.

2. 'Αξιολογικές κρίσεις' ή 'αξιακές' και 'αξιολογικές' κρίσεις;

Όπως είδαμε, ενώ στα γερμανικά κείμενα του Weber υπάρχουν οι όροι *αξιακή κρίση* [*Werturteil*] και *αξιολογική κρίση* [*Wertung*], με ή χωρίς εισαγωγικά, η αντίστοιχη απόδοση και των δύο αυτών όρων στα ελληνικά γίνεται με τον ίδιο όρο, αυτόν της *αξιολογικής κρίσης*. Το ερώτημα για την ευστοχία ή την αστοχία του ελληνικού όρου μπορεί να απαντηθεί πλήρως μόνο με την αποσαφήνιση των εννοιών *αξιακή αναφορά* και *αξιακή κρίση* από τη μία, και *αξιολογική κρίση* από την άλλη.

Πολύ πριν υιοθετήσει ο Weber τον ρικερτιανό όρο της *αξιακής αναφοράς* και ακόμη, προτού εμπλουτίσει την ανάλυσή του με την ιδεοτυπική προσέγγιση, είχε διαπιστώσει τη διαφορά ανάμεσα στη διερεύνηση της εμπειρικής πραγματικότητας –το 'ό εστί' κατά τον Πλάτωνα– από τη μία, και στο ερώτημα τι οφείλουμε να πράξουμε στις δεδομένες συνθήκες της εμπειρίας, από

την άλλη. Κατά τον Weber, μπροστά στο ερώτημα περί του πρακτέου, τα έσχατα κίνητρα για την Α ή Β δράση είναι, τις περισσότερες φορές και κατά κύριο λόγο, υποκειμενικά και δεν έχουν σχέση με την επιστήμη. Γράφει το 1895 στην περίφημη *εναρκτήρια ομιλία* του στο πανεπιστήμιο του Freiburg:

Η οπτική απάτη, σαν να υπήρχαν αυτοδύναμα οικονομικά ή κοινωνικοπολιτικά ιδανικά, ξεκαθαρίζει πράγματι από τη στιγμή που, μέσω της βιβλιογραφίας της επιστήμης μας, αρχίζει να προσεγγίζει κανείς τις ‘ίδιες’ τις βάσεις της κρίσης αυτής. Βρισκόμαστε αντιμέτωποι με ένα χάος από αξιακά κίνητρα, κατά ένα μέρος ευδαιμονικής, κατά ένα άλλο μέρος ηθικής μορφής, συχνά και τα δύο μαζί, χωρίς να μπορούμε να ξεχωρίσουμε ευκρινώς την ταυτότητά τους. Οι *αξιακές κρίσεις* σχηματίζονται παντού αβασάνιστα –ενώ μια παραίτηση από την αξιολόγηση των οικονομικών αποφάσεων θα σήμαινε, σίγουρα, στην πραγματικότητα, την παραίτηση ακριβώς από εκείνο το έργο, το οποίο απαιτείται από εμάς. Αποτελεί την εξαίρεση και όχι τον κανόνα η περίπτωση κατά την οποία, αυτός που κρίνει άλλους και τον ίδιο τον εαυτό του έχει ξεκάθαρη επίγνωση, όσον αφορά τον έσχατο υποκειμενικό πυρήνα των κρίσεών του, δηλαδή των ιδανικών από τα οποία ξεκινά την εκτίμησή του για τα παρατηρούμενα συμβάντα. Λείπει ο συνειδητός αυτοέλεγχος. (GPS: 16, μετάφραση του γράφοντος)

Στο χωρίο αυτό αποδεικνύεται ότι ο Weber, πολύ πριν εντρουφήσει στη σχετική μελέτη του Rickert (1902), είχε ήδη φθάσει σε ένα πρώτο προβληματισμό για τον διαχωρισμό των υποκειμενικών *αξιακών κρίσεων* από την αντικειμενική διαδικασία της *αξιολόγησης* με την αρωγή της λογικής και της επιστήμης. Όπως θα δούμε, η έννοια της *αξιακής αναφοράς* του Rickert και η ιδεοτυπική μέθοδος βοήθησαν σίγουρα τον Weber να συμπληρώσει αυτό το ‘παζλ’ των συλλογισμών που είχε ανοιχτό μπροστά του, προβαίνοντας έτσι σε μια μεθοδολογική ταξινόμηση των προβλημάτων στα οποία ο ίδιος είχε προσκρούσει από παλαιότερα (βλ. και Hennis 1994).

Η έννοια της *αξιακής σχέσης* ή της *αξιακής αναφοράς* [*Wertbeziehung*] διαμορφώθηκε από τον Rickert (1902) και στη συνέχεια υιοθετήθηκε από τον Weber. Γενικά, η έννοια αυτή υποδηλώνει ότι το θέμα που επιλέγεται ως σημαντικό για έρευνα, από μιαν ορισμένη προοπτική, εξαρτάται από τη σχέση του ερευνητή και της εποχής του με ορισμένες αξίες. Αυτό που ισχύει αρχικά για την αξιακή αναφορά του ερευνητή, ισχύει σε ένα άλλο, μη ερευνητικό επίπεδο, και για τα μέλη ολόκληρης της κοινωνίας. Βέβαια, σύμφωνα με την κοινωνιολογική επεξεργασία του ρικερτιανού όρου από τον Weber,⁴ η αξιακή αναφορά του ερευνητή ή των μελών της κοινωνίας δεν είναι κοινωνικοοικονομικά και πολιτικά μετέωρη, αντίθετα εκφράζει και αντανάκλα,

προταρχικά, την αντίστοιχη κοινωνική θέση και το ρόλο τους σε αυτήν: αυτό σημαίνει ότι, μέσα σε έναν κόσμο στον οποίο επικρατεί πλουραλισμός και ανταγωνισμός των ενδιαφερόντων και των αξιών, τα κίνητρα για την όποια δραστηριοποίηση με έναν ορισμένο τρόπο και σε ορισμένους τομείς απορρέουν από συγκεκριμένα συμφέροντα-ενδιαφέροντα και τις αντίστοιχες αξιακές παραστάσεις. Στην πραγματικότητα, οι αξίες και τα αντίστοιχα πρότυπα δραστηριοποίησης εξαρτώνται, προταρχικά, από την ένταξη των ατόμων σε ορισμένες κοινωνικές ομάδες: από την ευρύτερη κοινωνικοποίηση και την παιδεία, το επάγγελμα και την κοινωνική τους θέση κ.λπ. Άρα, από μια πρώτη σκολιά, στο πλαίσιο της *αξιακής αναφοράς* οι αξίες τείνουν να προσαρμόζονται στους αντίστοιχους επαγγελματικούς και πολιτικούς ρόλους· όπως γράφει ο Weber στις *Βασικές Έννοιες*:

Πρώτα πρέπει να γνωρίζει κανείς τι επιτελεί ένας 'βασιλιάς', ένας 'επιχειρηματίας', ένας 'προαγωγός', ένας 'μάγος' –δηλαδή ποια τυπική 'δραστηριοποίηση' (η οποία άλλωστε είναι και η μοναδική που του αποδίδει μία από αυτές τις κατηγορίες) είναι σημαντική για την ανάλυση και λαμβάνεται υπόψη, πριν ακόμη αρχίσει η αντίστοιχη ανάλυση (η 'αξιακή αναφορά' με την έννοια του Rickert). (WG: 8. Βλ. και Weber 2005: 18 επ., WL: 253).

Η διαπίστωση αυτή του Weber για τον μάλλον εργαλειώδη και νομιμοποιητικό ρόλο των αξιών επιβεβαιώνεται από τις εμπειρικές εργασίες του: σε περισσότερα σημεία αναφέρει, για παράδειγμα, ότι τα μέλη του ιερατείου της χριστιανικής εκκλησίας, για να μονοπωλήσουν τα θρησκευτικά αγαθά και τις αντίστοιχες προνομιούχες θέσεις ανήγγααν τη χριστιανική διδασκαλία σε *θρησκεία των βιβλίων* [Buchreligion] τα οποία ήσαν απρόσιτα στους (από το ιερατείο καθοδηγούμενους) λαϊκούς (WG : 259-314 και 679).

Τα νεότερα πορίσματα της κοινωνιολογίας ως προς την έννοια των αξιών επιβεβαιώνουν τις διαπιστώσεις αυτές του Weber. Όπως γράφει ο Ruediger Peuckert (Schaefers 1998: 435), επειδή οι αξίες είναι πολύ γενικές, γι' αυτό και ο καθοδηγητικός ρόλος τους επί της ανθρώπινης συμπεριφοράς είναι έμμεσος και ασαφής και όχι άμεσος και συγκεκριμένος. Οι αξίες, ως έμμεσα καθοδηγητικά πρότυπα της συμπεριφοράς, ενεργοποιούνται στον ρόλο τους αυτόν μόνο σε συνδυασμό με τις αντίστοιχες κοινωνικές νόρμες που υπαγορεύουν συγκεκριμένες συμπεριφορές, ανάλογα με την κάθε ειδική περίπτωση. Στην πραγματικότητα, η ίδια αξία μπορεί, ανάλογα με την περίπτωση, να ενσωματώνεται στις πιο διαφορετικές, ακόμη και στις πιο αντιφατικές, κοινωνικές νόρμες, όπως και αντίστροφα: σε μιαν ορισμένη κοινωνική νόρμα μπορεί να διοχετεύονται διαφορετικές αξίες. Έτσι, βασικές αξίες (όπως,

π.χ., η ελευθερία, η δικαιοσύνη, η αγάπη προς τον πλησίον), ενώ θεωρούνται ως οι πιο υψηλές και αδιαμφισβήτητες, είναι στενά εξαρτημένες και διαμορφώνουν το συγκεκριμένο περιεχόμενό τους από τις κυρίαρχες κοσμοθεωρίες και τις αντιλήψεις σε θέματα πίστης στο πλαίσιο των σχέσεων εξουσίας σε μια κοινωνία. Υπό τη μορφή αυτή, από μια πρώτη σκοπιά οι βασικές αξίες τείνουν να χρησιμοποιούνται για τη νομιμοποίηση εξαρτημένων εργαλειωκών αξιών (όπως, π.χ., η επαγγελματική επιτυχία), οι οποίες παρουσιάζουν μια πολύ ισχυρότερη αναφορά προς ορισμένες δράσεις.

Μπορούμε λοιπόν σίγουρα να πούμε ότι, στο πλαίσιο μιας –για την ακρίβεια– κοινωνικοοικονομικής-πολιτικής και *αξιακής αναφοράς*, τα άτομα και οι κοινωνικές ομάδες δεν αποκτούν γνώση των διαφόρων αξιών ως στοιχείων που βρίσκονται σε μια υποτιθέμενη υπερβατική πραγματικότητα, ανεξάρτητη από την κοινωνική τους θέση, τα ενδιαφέροντα και τα συμφέροντά τους. Από τη σκοπιά αυτή, μια ορισμένη μορφή μουσικής, για παράδειγμα, μπορεί να είναι για τους ανθρώπους μιας ορισμένης γενιάς και κουλτούρας κάτι το υψηλό, ενώ για τα άτομα διαφορετικής γενιάς και κοινωνικοποίησης ένας ενοχλητικός θόρυβος. Η ίδια μουσική, από μιαν άλλη σκοπιά, μπορεί να έχει για μεν το κοινό που την ακούει μια χρηστική και αισθητική αξία, ενώ για τους μουσικούς που τη δημιουργούν και εξαρτώνται βιοποριστικά-κοινωνικά από αυτή έχει μιαν ‘ανταλλακτική’ και ‘επαγγελματική-κοινωνική’ αξία, εκτός από την αισθητική.

Όμως, δεν θα πρέπει να μείνουμε στο πρώτο αυτό στάδιο της χρησιμοποίησης των αξιών ως ένα είδος εργαλείου για την επιβολή και τη νομιμοποίηση συμφερόντων και ενδιαφερόντων. Η ανάλυση επεκτείνεται περαιτέρω: η συμβολή αυτή των αξιών για την καθιέρωση και τη νομιμοποίηση των κυρίαρχων συμφερόντων-ενδιαφερόντων δεν αποτελεί μονόδρομο. Αντίθετα, υπάρχει μια αμφίδρομη σχέση μεταξύ συμφερόντων-ενδιαφερόντων και των αντίστοιχων νομιμοποιητικών αξιών: οι τελευταίες μπορούν –αντίστροφα– να επηρεάζουν, με τη σειρά τους, αναδραστικά τον τρόπο εκδήλωσης των συμφερόντων-ενδιαφερόντων τα οποία νομιμοποιούν. Ο αναδραστικός αυτός ρόλος των αξιών είναι ιδιαίτερα αποτελεσματικός, όταν οι συγκεκριμένες αξίες προσφέρουν νέες κοινωνικές και επαγγελματικές ευκαιρίες, ανταποκρινόμενες έτσι στα συμφέροντα ορισμένων κοινωνικών ομάδων από τις οποίες προωθούνται πιο δυναμικά. Ο διπλός αυτός ρόλος των αξιών φαίνεται ανάγλυφα στον τρόπο που χρησιμοποιείται π.χ. η έννοια ‘λειτούργημα’ (Χιωτάκης 2002: 72): σε αυτό το πλαίσιο, οι βασικές αξίες που έχουν αρχικά έναν εργαλειακό ρόλο για την επιβολή και τη νομιμοποίηση προνο-

μούχων θέσεων μπορούν –από την πλευρά τους– να επιδρούν αναδραστικά, διατυπώνοντας ηθικές προστακτικές και συγκεκριμένα κριτήρια στη διαδικασία και τον τρόπο επιβολής της δυναμικής των συμφερόντων. Οι αξιακοί αυτοί όροι δεν μπορούν να αγνοηθούν, χωρίς σοβαρές αρνητικές επιπτώσεις και παρενέργειες για την καθιέρωση και νομιμοποίηση των προνομιούχων συμφερόντων-ενδιαφερόντων. Στο πλαίσιο του διπλού αυτού ρόλου, οι βασικές ηθικές και λειτουργικές αξίες αποκτούν μian αμφίσημη, νομιμοποιητική και συγχρόνως αναδραστική λειτουργία. Νομίζω ότι από τη σκοπιά αυτή μπορούμε να κατανοήσουμε σαφέστερα τη διαπίστωση του Weber στην *Κοινωνιολογία των Θρησκειών*, σύμφωνα με την οποία:

‘Όχι ιδέες, αλλά υλικά συμφέροντα και πνευματικά ενδιαφέροντα καθορίζουν άμεσα τη δράση των ανθρώπων. Όμως οι ‘κοσμοθεωρίες’, που δημιουργήθηκαν από ‘ιδέες’, έχουν διαμορφώσει πολύ συχνά –παρόμοια όπως οι κλειδούχιοι των τρένων– τις τροχιές πάνω στις οποίες προωθούσε τη δράση η δυναμική των συμφερόντων-ενδιαφερόντων. (GARS, I: 252, μετάφραση του γράφοντος).⁵

Κατά τον Tenbruck (1975: 689) ο ρόλος των ιδεών στο σημείο αυτό μπορεί και πρέπει να νοηθεί σε σχέση με το γεγονός ότι τα συμφέροντα είναι τυφλά: μόνο ευκαιριακά κατευθύνονται προς ορισμένες προοπτικές της πραγματικότητας, και προωθούν τον εξορθολογισμό μέχρι να ‘κορεστούν’, οπότε θα στραφούν εναντίον του. Σύμφωνα με τον ίδιο μελετητή, ολόκληρο το έργο του Weber επιβεβαιώνει την άποψη ότι από τα συμφέροντα και τα ενδιαφέροντα δεν μπορεί να προκύψει συνολικός και συνεχής εξορθολογισμός της πραγματικότητας. Ο κόσμος είναι γεμάτος από επιμέρους ορθολογισμούς, όπως π.χ. οικονομικούς, τεχνικούς, στρατιωτικούς, διοικητικούς που αναδείχθηκαν στις εκάστοτε συνθήκες και αδυνατούν να οδηγήσουν σε ένα ενιαίο ορθολογικό σύστημα πειθαρχίας των επιμέρους συμφερόντων. Από τη σκοπιά αυτή, καταλήγει ο Tenbruck, ο ρόλος των ιδεών ως ‘κλειδούχων’ για τη δημιουργία των ‘σιδηροτροχιών’ (πάνω στις οποίες κυλάει η δυναμική των συμφερόντων) είναι μόνο η αντίστροφη πλευρά της τυφλότητας των συμφερόντων.

Οι παραπάνω επεξηγήσεις ως προς το πραγματικό και αμφίσημο νόημα του όρου της *αξιακής αναφοράς* ήσαν, νομίζω, απαραίτητες. Όσο και αν φαίνονται μακροσκελείς, μπορούν να μας βοηθήσουν να απαντήσουμε στα ερωτήματα που θέσαμε, λαμβάνοντας υπόψη ότι η *αξιακή αναφορά* πάει χέρι-χέρι με την *αξιακή κρίση*. Όπως θα δούμε παρακάτω, δεν είναι τυχαίο που σε επιστολή του προς τον Rickert, ο Weber προσδιορίζει τις *αξιακές*

κρίσεις από τη σχέση τους αυτή με την *αξιακή αναφορά* και όχι με την *αξιολογική κρίση*. Έτσι, η *αξιακή κρίση* χαρακτηρίζεται στην επιστολή αυτή, με αναλυτικότερο τρόπο, ως *κρίση από τη σκοπιά της αξιακής αναφοράς* [*wertbeziehendes Urteil*]. Όπως θα δούμε, η κύρια *αξιακή αναφορά* καθορίζει τα κριτήρια της *αξιακής κρίσης* και η τελευταία, με την άμεση-αβασάνιστη και φαινομενική προσφυγή της σε κάποια δήθεν έγκυρα, κριτήρια, τείνει να ανατροφοδοτεί και να νομιμοποιεί, με τη σειρά της, την πρώτη. Από τη σκοπιά αυτή, οι δύο έννοιες είναι αλληλένδετες και αχώριστες. Αυτό φαίνεται σαφέστατα στο παρακάτω βεμπεριανό παράθεμα για την *αξιακή κρίση* από καθαρά ιδεοτυπική σκοπιά:

Η εκάστοτε άμεση [aktuelles] 'αξιακή κρίση' για ένα αντικείμενο ή η θεωρητική παρουσίαση 'δυνητικών' αξιακών αναφορών του ίδιου, δεν συνεπάγεται βέβαια ότι το κατατάσσω στο πλαίσιο ενός εννοιολογικού γένους, όπως π.χ. 'ερωτική επιστολή', 'πολιτικό μόρφωμα', 'οικονομικό φαινόμενο'. Αντίθετα, 'αξιακή κρίση' σημαίνει ότι 'πάρω θέση' με ένα ορισμένο και συγκεκριμένο τρόπο έναντι αυτού του αντικειμένου, ακριβώς στη συγκεκριμένη ιδιομορφία του, και ότι οι υποκειμενικές πηγές της τοποθέτησής μου αυτής, δηλαδή τα καιρία 'κριτήρια της αξιακής άποψής' μου [Wertgesichtspunkte] αυτής, δεν αποτελούν, ακόμη, κατά κύριο λόγο μιαν 'έννοια' και κυρίως μιαν 'αφηρημένη έννοια'. Αντίθετα, η 'αξιακή τοποθέτηση' μου αυτή συνίσταται σε αυτό το εντελώς συγκεκριμένο και, στο είδος του, ιδιαίτερα ατομικά διαμορφωμένο, αποτελούμενο από αυτό που 'συναισθάνομαι' και 'θέλω' ή, κάτω από συνθήκες, από το ορισμένο και, πάλι, με συγκεκριμένο τρόπο διαμορφωμένο που συνειδητοποιώ ότι 'οφείλω' (WL: 252).

Είναι φανερό στο σημείο αυτό, ότι η *αξιακή κρίση* σχηματίζεται στο πλαίσιο της *αξιακής αναφοράς*, δηλαδή σύμφωνα με την αντίστοιχη υποκειμενική και πρακτική αξία που προσδίδει ο κρίνων στο αντίστοιχο αντικείμενο ή γεγονός. Αυτό σημαίνει ότι το προς κρίση αντικείμενο αποτιμάται άμεσα και υποκειμενικά, από την ιδιότητά του να είναι επιθυμητό ή ανεπιθυμητό. Άρα, στο πλαίσιο της *αξιακής κρίσης* εκτιμούνται τα πράγματα μόνο από τη σκοπιά της αντίστοιχης, μονοσήμαντης και υποκειμενικής αξίας, η οποία τα κάνει να φαίνονται (ή να είναι) επιθυμητά ή ανεπιθυμητά (WL: 500).

Η αποσαφήνιση αυτή μας βοηθάει τελικά στο να αναλύσουμε με ακρίβεια την διάκριση του Weber ανάμεσα στις *αξιακές* και της *αξιολογικές κρίσεις*. Καταρχάς, και οι δύο κατηγορίες αυτές αποτελούν κρίσεις [Urteile] που παρεμβαίνουν 'αξιολογικά' σε κάποιους τομείς της πραγματικότητας. Και οι δύο στοχεύουν στην 'αξιολόγηση' κάποιων πραγμάτων. Ακριβώς στο σημείο

αυτό μπορεί να βρισκείται η παρεξήγηση που υπάρχει μέχρι σήμερα στην απόδοση των *αξιακών κρίσεων* ως *αξιολογικών* στις ελληνικές μεταφράσεις του Weber. Η διαφορά έγκειται στην ειδικότερη σκοπιά και την ανάλογη διαδικασία μέσω της οποίας γίνεται η κρίση στις δύο *περιπτώσεις* που εξετάζουμε: ενώ η αντικειμενική, έγκυρη και αξιόπιστη *αξιολογική κρίση* γίνεται με τις νόρμες της λογικής, με ιδεοτυπικές κατασκευές και με το επιστημονικό στάθμισμα των μέσων με τους σκοπούς, αντίθετα, η *αξιακή κρίση* [*Werturteil*] σχηματίζεται στο πλαίσιο της κύριας υποκειμενικής *αξιακής αναφοράς* και με τη διαμεσολάβηση των αντίστοιχων αξιακών ιδεών, δηλαδή των συγκεκριμένων αξιακών παραστάσεων, με την έννοια των ιδανικών και όχι των λογικών ευρετικών εργαλείων, δηλ. των ιδεότυπων (WL: 199, επ.). Έτσι η *αξιακή κρίση* είναι θέμα πίστης ή πεποιθήσεων. Σχετικά αναφέρει ο Weber το παράδειγμα του ιστορικού, ο οποίος ερευνώντας μια περίοδο του χριστιανισμού, δεν την εξετάζει μόνο ως εμπειρική ιδεοτυπική έννοια, αλλά και από μια πρακτική αξιακή σκοπιά: ήτοι, ως πρότυπο του οποίου σχηματίζει σύμφωνα με τα δικά του ιδανικά και τις δικές του υποκειμενικές αξιακές κρίσεις που δεν έχουν σχέση με εκείνες των ανθρώπων της εποχής που ερευνά. Κατά τον Weber, σε παρόμοια σύγχυση προβαίνει και ο Meyer, όταν διαπιστώνει ότι ο ιστορικός πρώτα ανακαλύπτει τα κίνητρα τα οποία οδήγησαν τους πολιτικούς στις αποφάσεις τους και στη συνέχεια κρίνει την ορθότητα των αποφάσεών τους μαζί με την αξία της προσωπικότητάς τους! (WL: 222). Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις ο ιστορικός τείνει να εγκαταλείπει το έδαφος της εμπειρικής επιστήμης, για να κινηθεί στο πλαίσιο της *αξιακής κρίσης*, δηλαδή σε μια μορφή ομολογίας πίστεως. Κατά τον Weber, 'η αιτιακή ανάλυση δεν παρέχει απολύτως καμιά αξιακή κρίση, και μια αξιακή κρίση δεν αποτελεί απολύτως καμιά αιτιακή ανάλυση' (WL: 224). Υπάρχουν λοιπόν αγεφύρωτες διαφορές ανάμεσα στις *αξιακές* και τις *αξιολογικές* κρίσεις. Σχηματικά, τα δύο αυτά είδη κρίσεων βρίσκονται, κατά τον Weber σε αντίθετα άκρα. Συγκεκριμένα:

οι *αξιακές κρίσεις*, επειδή είναι εντελώς μονοδιάστατα εξαρτημένες από μια μονοσήμαντη αξιακή αναφορά [είναι *wertbezogen*], γι' αυτό 'αξιολογούν' τα πράγματα μόνο από τη στενή-πρακτική και υποκειμενική οπτική γωνία από την οποία βλέπει ή θέλει να βλέπει κανείς (WL: 489 επ.). Άρα τα κριτήρια κρίσης είναι μεροληπτικά και εν πολλοίς ιδιοτελή. Γι' αυτό και το δρων άτομο, πασχίζοντας να τα νομιμοποιήσει, προσπαθεί –συνειδητά ή ασύνειδα– να τα αναγάγει σε έγκυρες, λογικές και αντικειμενικές αξιολογήσεις. Σχετικά διαπιστώνει ο Weber, σε περισσότερα σημεία του έργου του,

ότι ο άνθρωπος νοιώθει έντονα την ανάγκη να εξιδανικεύει την όποια δραστηριοποίησή του, παρουσιάζοντάς την προς τα έξω ως νόμιμη και συνεπή σύμφωνα με καθολικά αναγνωρισμένες αξίες. Σε σχετικό σημείο στη μελέτη για την *αντικειμενικότητα* αναφέρει π.χ. περίπου τα εξής: θέλουμε να πιστεύουμε, ότι οι πιο υψηλές και σημαντικές *αξιακές κρίσεις* μας –οι οποίες αποτελούν τα ενδότερα στοιχεία της προσωπικότητάς μας και διαμορφώνουν τη δράση μας, προσδίδοντας νόημα στη ζωή μας– έχουν, αντικειμενικά, μιαν αναμφισβήτητη και καθολική εγκυρότητα. Στην πραγματικότητα όμως, η εκτίμηση αυτή είναι θέμα πίστης και –παράλληλα ίσως– έργο μιας υποκειμενικής και υποθετικής θεώρησης-ερμηνείας για το νόημα της ζωής και του κόσμου. Η ανάγκη που έχουμε να πιστεύουμε αυτή την ερμηνεία δεν έχει λοιπόν καμιά σχέση με την επιστημονική εγκυρότητα και τις εμπειρικές επιστήμες, με την έννοια που τις χρησιμοποιούμε εδώ (WL: 152).

Η δογματική και άκαμπτη πίστη ότι το περιεχόμενο των διαφόρων πολιτισμικών ιδανικών έχει, αυτονόητα, την εγκυρότητα απόλυτα αναγνωρισμένων ηθικών εντολών και καθολικών αρχών παρατηρείται, όχι μόνο σε κλειστές και δογματικά περιχαρακωμένες (παρα)θρησκευτικές ή/και εκκοσμηκευμένες κοινότητες, αλλά –περισσότερο ή λιγότερο– και σε θεσμικά οριοθετημένες θρησκείες, ιδιαίτερα κάτω από ορισμένες ιστορικές και πολιτικές συνθήκες, (βλ. και WL: 154). Ιδιαίτερα σε κλειστές και δογματικά περιχαρακωμένες κοινότητες –θρησκευτικής ή εκκοσμηκευμένης μορφής– διαπιστώνουμε ότι η *αξιακή κρίση* και τα ιδανικά των μελών τους, σε θέματα που εφάπτονται, για παράδειγμα, της ιδιαίτερης ταυτότητάς τους, αποτελούν συχνά μάλλον μια μορφή απόλυτης και άκαμπτης *ηθικής του φρονήματος* [*Gesinnungsethik*] (GPS: 551 επ.) η οποία εκφράζει μιαν αντίστοιχη *αξιακή αναφορά*.

Αντίθετα, στο πλαίσιο των *αξιολογικών κρίσεων* [*wertende⁶ Urteile*] μπορεί να εξετάζονται τα πράγματα από περισσότερες σκοπιές, σύμφωνα με λογικά και επιστημονικά κριτήρια. Αυτό δεν σημαίνει ότι όποιος προσπαθεί να κρίνει τα πράγματα ψύχραιμα και από πολλές σκοπιές, με τη βοήθεια της λογικής και της επιστήμης, είναι άμοιρος *αξιακών κρίσεων*. Το να έχουμε υποκειμενικές και μεροληπτικές *αξιακές κρίσεις* που μπορεί να μην αντέχουν σε αντικειμενικό και ορθολογικό έλεγχο, είναι ανθρώπινο. Ο Weber δεν καταδικάζει το γεγονός ότι έχουμε *αξιακές κρίσεις*, αλλά την ανάμειξη και τη σύγχυση των υποκειμενικών *αξιακών κρίσεων* με τις κατά το δυνατόν έγκυρες επιστημονικές αξιολογήσεις (βλ. και GARS, III: 2, WL: 602). Όταν οι *αξιολογήσεις* γίνονται με την αρωγή της λογικής και της επιστήμης, το

υποκειμενικά επιθυμητό ή ανεπιθύμητο της *αξιακής αναφοράς* και *κρίσης* μπορεί να μετατρέπεται σε έννοια και ιδιαίτερα σε μιαν αφηρημένη έννοια με μιαν αντίστοιχη *ιστορική ατομικότητα* (WL: 252 επ.).

Στο πλαίσιο της διαδικασίας αυτής, η αρχική μετακίνηση από το επίπεδο της άμεσης-υποκειμενικής *αξιακής κρίσης* στο θεωρητικό-ερμηνευτικό στάδιο (δεν αναφέρεται ακόμη ο Weber στο επιστημονικό στάδιο της αξιολόγησης) σηματοδοτεί το διαδοχικό πέρασμα σε λογικές και θεωρητικές-ερμηνευτικές διαδικασίες, στο πλαίσιο των οποίων τα αρχικά αντικείμενα μετατρέπονται σε *ιστορικές ατομικότητες*. Για παράδειγμα, ανάλογα με την κοινωνικοποίηση και την πολιτική θέση ενός εκάστου, η υποκειμενική *αξιακή κρίση* του για το *Κεφάλαιο* του Marx μπορεί να κινείται ανάμεσα στην πλήρη εξιδανίκευση και την ακραία δαιμονοποίηση. Όμως, με το πέρασμα στη λογική και την ερμηνευτική επεξεργασία, η άμεση-υποκειμενική αυτή κρίση γίνεται *έννοια*, έχοντας μιαν ιστορική και ανεπανάληπτη *ιστορική ατομικότητα*. Διευκρινίζοντας τον όρο αυτό, τον οποίο υιοθετεί από τους Dilthey και Rickert, γράφει ο Weber:

Αυτό που συνιστά για μας την ιστορική ατομικότητα του *Κεφαλαίου* του Marx είναι το απολύτως ιδιόμορφο και μοναδικό 'πνευματικό περιεχόμενο' που βρίσκουμε συσσωρευμένο σε αυτό και όχι το γεγονός ότι το έργο αυτό αποτελεί επίσης ένα 'συγγραφικό προϊόν', με όλους τους συνδυασμούς μελάνης και χαρτιού στον εβδομαδιαίο κατάλογο των εκδόσεων Brockhaus (WL: 253).

Βέβαια, στο πλαίσιο της εμπειρικής πραγματικότητας και όχι της καθαρής θεωρίας, τα όρια μεταξύ της *αξιακής κρίσης* και της *αξιολογικής κρίσης* είναι ρευστά και δεν διαχωρίζονται με στεγανά μεταξύ τους. Στη βάση αυτή μπορούμε να πούμε ότι η *αξιακή κρίση*, από τη μία, και η *αξιολογική κρίση*, από την άλλη, έχουν μιαν ιδιόμορφη και ανταγωνιστική μεταξύ τους συνύπαρξη, στο πλαίσιο της οποίας μπορεί να κυριαρχεί, περισσότερο ή λιγότερο, η μία επί της άλλης. Από τη σκοπιά αυτή, θα ήταν λάθος να ισχυριστούμε ότι όποιος κρίνει σε ορισμένες περιπτώσεις με υποκειμενικά μονοσήμαντο αξιακό τρόπο, αδυνατεί πλήρως να αξιολογήσει ορθολογικά, έστω και υποτυπωδώς ή μέχρι έναν βαθμό. Και αντίστροφα, δεν μπορούμε να πούμε ότι όποιος προσπαθεί να αξιολογεί τα πράγματα αντικειμενικά, έγκυρα και αξιόπιστα, από περισσότερες πλευρές και με τη βοήθεια της λογικής και της επιστήμης, στερείται υποκειμενικής *αξιακής αναφοράς* και *κρίσης*. Επειδή ο άνθρωπος είναι αντιμέτωπος με διαφορετικά και αντίθετα μεταξύ τους αξιακά διλήμματα, μπορούμε να πούμε ότι η τελική κρίση και επιλογή του κινείται, ανα-

γκαστικά, ανάμεσα στους δύο παρακάτω, αντίθετους μεταξύ τους, πόλους: από τη σκοπιά αυτή, πλησιέστερα προς το πρώτο άκρο βρίσκονται οι *τοποθετήσεις* που, μπροστά σε μια συγκεκριμένη περίπτωση, εκφράζουν με, περισσότερο ή λιγότερο, μονοσήμαντο και μεροληπτικό τρόπο μια μάλλον άμεσα υποκειμενική και, για το ίδιο το κρίνον πρόσωπο, περισσότερο σημαντική *αξιακή αναφορά*, με έντονη την επιθυμία ή την τάση να αγνοούνται ή να αποκλείονται, αντίστοιχα, όλες οι διαφορετικές *αξιακές αναφορές* και οι επιστημονικές *κρίσεις*. Αντίθετα, πλησιέστερα προς τον δεύτερο πόλο βρίσκονται οι τοποθετήσεις εκείνες που, όσο κι αν δεν είναι αμέτοχες σε υποκειμενικές *αξιακές αναφορές* είναι, ωστόσο, αρκετά επιδεικτικές ή ανοιχτές προς τα ευρύτερα, λογικά και επιστημονικά κριτήρια αξιολόγησης, τείνοντας να σταθμίζουν τα πράγματα και από διαφορετικές ή/και ανταγωνιστικές σκοπιές. Οι *κρίσεις* αυτές είναι τόσο περισσότερο έγκυρες, όσο περισσότερο διαμορφώνονται με την αρωγή της λογικής και της επιστήμης και σύμφωνα με τα κριτήρια της αντικειμενικότητας και της αξιοπιστίας.

Στην επόμενη ενότητα θα αναφερθούμε στην ειδική βοήθεια που μπορεί να προσφέρει εδώ η επιστήμη, αφού η ίδια, όντας ασύμβατη με τις ηθικές, ευδαιμονιστικές, αισθητικές κ.ά. αξίες, αδυνατεί να τις αξιολογεί από μόνη της. Στον βαθμό που η δεύτερη αυτή κατηγορία κρίσεων δεν ρυμουλκείται, παθητικά, από μίαν υποκειμενική *αξιακή αναφορά* και *κρίση*, αλλά σταθμίζει τα συγκεκριμένα αντικείμενα από διαφορετικές-ανταγωνιστικές πλευρές (*αξιακές αναφορές*) και, περισσότερο ή λιγότερο, με λογικό-επιστημονικό τρόπο, μπορούμε να πούμε ότι φθάνει σε ένα επίπεδο πολύπλευρων, αντικειμενικών, έγκυρων και αξιόπιστων *αξιολογήσεων*.

Για να προχωρήσει ο Weber βαθύτερα στην ανάλυσή του, δημιουργώντας χρήσιμα ευρετικά εργαλεία σύγκρισης για την έρευνα, παίρνει από τον χώρο της εμπειρικής πραγματικότητας τα δύο είδη κρίσεων, τα οποία δεν χωρίζονται απόλυτα μεταξύ τους, και τα μετατρέπει σε καθαρά θεωρητικούς ιδεότυπους που διαχωρίζονται πλήρως και με στεγανά. Προς τον σκοπό αυτό απομονώνει την *κυρίαρχη αξιακή αναφορά* και την *αξιακή κρίση* από κάθε διαφορετική αξιακή σκοπιά και ακόμη από κάθε προσπάθεια για μια έστω υποτυπώδη τάση προς την κατεύθυνση μιας αντικειμενικής και πολύπλευρης αξιολόγησης. Την ίδια ακριβώς διαδικασία εφαρμόζει στη δεύτερη μορφή κρίσης, την *αξιολογική*: απομονώνει τεχνητά το είδος αυτό κρίσης, τοποθετώντας 'στο ψυγείο' ακόμη και την πιο αδιόρατη τάση υποκειμενικής *αξιακής αναφοράς* και *κρίσης*, ήτοι τη θέληση, να πάρει θέση και να υποστηρίξει κανείς, μονοσήμαντα, αυτό που επιθυμεί περισσότερο από κάθε τι άλλο. Στη

βάση αυτή, τα υποτιθέμενα δρώντα υποκειμένα σύμφωνα με τα δύο αυτά ιδεοτυπικά σχήματα παρουσιάζονται σαν να δραστηριοποιούνται, με απόλυτη συνέπεια, σύμφωνα μόνο με την *ορθολογικότητα ως προς τις αξίες* ή *-αντίθετα-* την *ορθολογικότητα ως προς τους σκοπούς* που ακολουθούν, σαν να μην αντιμετωπίζουν διαφορετικά και ανταγωνιστικά μεταξύ τους *αξιακά διλήμματα* περί του πρακτέου.

Έτσι, στο ένα άκρο, ο τύπος της υποκειμενικής *αξιακής κρίσης* εκφράζει εντελώς μονοσήμαντα την *ορθολογικότητα ως προς τις αξίες*, όντας έτσι σε πλήρη αντίθεση προς τον τύπο της *ορθολογικότητας ως προς τον σκοπό*. Η καθαρά θεωρητική και μονοσήμαντη *αξιακή κρίση*, εκφράζοντας μόνο την αντίστοιχη *αξιακή αναφορά* είναι σε τεχνητή απομόνωση από αντίθετες *αξιακές αναφορές* και, προπαντός, από κάθε τάση προς μια βαθύτερη αξιολόγηση σύμφωνα με λογικά-επιστημονικά κριτήρια.

Στον αντίθετο πόλο, ο τύπος της *αξιολογικής κρίσης* εκφράζει επίσης μονοσήμαντα την καθαρά θεωρητική και αφηρημένη αξιολόγηση. Η τελευταία είναι, με τεχνητό-εργαστηριακό τρόπο, εντελώς αποστειρωμένη από υποκειμενικές *αξιακές κρίσεις* και κινείται έτσι αποκλειστικά στο πλαίσιο της *ορθολογικότητας ως προς τον σκοπό*. Είναι αυτονόητο ότι η ιδεοτυπική αυτή κατάσταση, σύμφωνα με την οποία τα δρώντα άτομα αξιολογούν συγκεκριμένες καταστάσεις, εντελώς αμέτοχα και ψυχρά, σταθμίζοντας μόνο τα μέσα με τους σκοπούς, χωρίς να έχουν καμιά προσωπική και υποκειμενική *αξιακή κρίση*, δεν υπάρχει στην πραγματικότητα. Αποτελεί μόνο ένα βοηθητικό εργαλείο.

Οι θέσεις που διατυπώνονται εδώ, δεν είναι δυνατόν να παρουσιαστούν πλήρως στο πλαίσιο του παρόντος άρθρου.⁷ Μάλιστα, για την ολοκλήρωσή τους είναι απαραίτητη η συζήτηση, από περισσότερες σκοπιές, στο πλαίσιο του επιστημονικού διαλόγου. Νομίζω όμως ότι τα συμπεράσματα αυτά επιβεβαιώνονται, όχι μόνο από τις μεθοδολογικές και εμπειρικές εργασίες του Weber, αλλά και από μιαν αποκαλυπτική και εντελώς ξεκάθαρη διαπίστωση του σε επιστολή προς τον Rickert το 1904, σε μια χρονική στιγμή όπου είχε ήδη υιοθετήσει τον ρικερτιανό όρο της *αξιακής αναφοράς*, έχοντας επίσης προχωρήσει στον εργαστηριακό ιδεοτυπικό διαχωρισμό των *υποκειμενικών αξιακών κρίσεων* από τις *αξιολογικές κρίσεις*. Στην επιστολή αυτή γράφει ο Weber, μεταξύ άλλων:

Πολύ με χαροποιεί η συναίνεσή σας ως προς τον συλλογισμό του 'ιδεότυπου'. Θεωρώ πράγματι απαραίτητη μια παρόμοια κατηγορία, για να μπορούμε να διαχωρίζουμε την 'αξιολογική κρίση' [*wertendes Urteil*] από την 'κρίση σύμφωνα

με μίαν ορισμένη αξιακή αναφορά’ [*wertbeziehendes Urteil*]. (Η επιστολή δημοσιεύεται από τον Bruun 1977: 25. –μετάφραση του γράφοντος).

Φαίνεται ότι ο Weber εντάσσει σε εισαγωγικά, εκτός άλλων, και τις ιδεοτυπικές αυτές κατασκευές του. Το γεγονός αυτό μας διευκολύνει να τις ξεχωρίζουμε ευκολότερα από τις –χωρίς εισαγωγικά– αντίστοιχες έννοιες οι οποίες εκφράζουν στιγμές ανάλογης δράσης στην πραγματικότητα, πλησιάζοντας, περισσότερο ή λιγότερο, είτε στην ‘ορθολογικότητα ως προς τις αξίες’ και την ‘ηθική του φρονήματος’, είτε στην ‘ορθολογικότητα ως προς τον σκοπό’ (βλ. π.χ. WL: 210 επ., 252 επ.).

Η χρησιμότητα των ιδεοτυπικών αυτών κατασκευών είναι ιδιαίτερα πολύτιμη για την ιστορική και τη συγκριτική έρευνα στις κοινωνικές και πολιτικές επιστήμες. Όπως η απομόνωση ορισμένων στοιχείων σε ένα πείραμα στη χημεία χρησιμεύει για τη μελέτη των καταλυτικών αντιδράσεων που μπορεί να προκύψουν από αυτή την εργαστηριακή αφαίρεση, κάτι ανάλογο επιχειρείται με τον ιδεότυπο –σε αφηρημένο-τεχνικό επίπεδο– και στις κοινωνικές επιστήμες: η απομόνωση των στοιχείων που ερευνούμε από τα άλλα διαφορετικά στοιχεία τα οποία συνδιαμορφώνουν την πραγματικότητα βοηθά τον ερευνητή να διατυπώσει σενάρια ή υποθέσεις για το πώς θα μπορούσε να είναι, θεωρητικά-λογικά, η εσωτερική δυναμική των στοιχείων που εξετάζει, αν αυτά ήσαν απομονωμένα από άλλα στοιχεία, όπως π.χ. από υποκειμενικές και –σε μεγάλο βαθμό ανορθολογικές– αξιακές αναφορές και κρίσεις. Η ιδεοτυπική αφαίρεση από την πραγματικότητα μπορεί λοιπόν να βοηθήσει στο να κατασκευάσουμε τεχνητά-μονοσήμαντα σενάρια για να συγκρίνουμε αφηρημένες αυτόνομες λογικές ή προοπτικές στο πλαίσιο διαφορετικών και εναλλακτικών λύσεων που προτείνονται για την αντιμετώπιση κοινωνικοοικονομικών και πολιτικών προβλημάτων (βλ. Kalberg 1994).

Περατώνοντας την ενότητα αυτή θα επαναπροσεγγίσουμε, συμπερασματικά και στη βάση ορισμένων παραδειγμάτων, την αξιακή κρίση και την αξιολογική κρίση σε σύγκριση με τους αντίστοιχους ιδεότυπους:

α) Η τοποθέτηση πάνω σε ένα θέμα πλησιάζει περισσότερο προς τον ιδεότυπο της ‘αξιακής κρίσης’ όταν, στο πλαίσιο μιας μονοσήμαντης υποκειμενικής αξιακής αναφοράς, προσανατολίζεται κανείς άμεσα προς εκείνες τις λύσεις που –για ευδαιμονικούς, ηθικούς ή άλλους λόγους– τού είναι περισσότερο επιθυμητές. Στην πραγματικότητα, η επιλογή αυτή δεν σημαίνει, υποχρεωτικά, ότι το μέλος αυτό μιας κοινωνικής ομάδας απαλλάσσεται, εντελώς, από κάποια, έστω μικρά, ‘ρινίσματα’ διαφορετικών αξιακών αναφορών και λογικών-επιστημονικών κρίσεων. Είναι περισσότερο πιθανό ότι στην πε-

ρίπτωση αυτή –μέσα από μια μικρή ή μεγάλη σύγκρουση ρόλων– τείνει κανείς μάλλον να υποβαθμίζει ή να αγνοεί κάθε άλλη, διαφορετική, *αξιακή αναφορά* και *κρίση*, αρνούμενος ή αδυνατώντας να υπολογίσει ακριβώς τις δυναμικές συνέπειες από την αντίστοιχη δράση του. Διαφαίνεται σαφώς από την ανάλυση του Weber ότι η εκάστοτε υποκειμενική και πρακτική *αξιακή κρίση* εκφράζει κυρίως αυτό που θέλει και επιθυμεί το δρων υποκείμενο, στο πλαίσιο της κυρίαρχης αξιακής αναφοράς του, με μονοσήμαντο αξιακό τρόπο, άρα χωρίς σύνδεση με λογική και θεωρητική-ερευνητική μελέτη και, ακόμη, χωρίς να σταθμίζει τους σκοπούς με τα μέσα που διαθέτει. Το τελευταίο σημαίνει ότι στην περίπτωση αυτή, το δραστηριοποιούμενο υποκείμενο τείνει να μην υπολογίζει αρκετά τις δυναμικές επιπτώσεις, αλλά και τις αρνητικές παρενέργειες από την όποια δράση του. Με απόλυτο τρόπο σχηματίζεται η αφαίρεση αυτή μόνο στον ιδεότυπο της *‘αξιακής αναφοράς’* και *‘κρίσης’*.

‘Όσο πιο απόλυτα δραστηριοποιείται κανείς στο πλαίσιο της μονοσήμαντης-υποκειμενικής αξιακής αναφοράς και κρίσης του, τόσο πιο πολύ πλησιάζει τους αντίστοιχους αφηρημένους ιδεότυπους. Στις περιπτώσεις αυτές τείνει να περιχαρακώνεται, με δογματικό-άκαμπτο τρόπο, στο πλαίσιο μιας αντίστοιχης *‘ηθικής του φρονήματος’* [*Gesinnungsethik*], για την οποία ο σκοπός αγιάζει τα μέσα. Στον βαθμό που τα κριτήρια της ηθικής αυτής δίνουν προτεραιότητα σε στοιχεία που προσανατολίζονται εκτός του κόσμου της πραγματικότητας ή της κυρίαρχης οικονομικοκοινωνικής καθημερινότητας, ο αγωνιστής της ηθικής του φρονήματος τείνει να είναι απόλυτα συνεπής στην άρνησή του να δει τα πράγματα, πέραν από τη δική του υποκειμενική *αξιακή αναφορά* και *κρίση*. Πιστεύοντας ότι αποτελεί όργανο για την εκπλήρωση π.χ. ενός υποτιθέμενου θείκου σχεδίου ή –σε εκκοσμικευμένες περιπτώσεις– μιας ιστορικής κοινωνικής νομοτέλειας, αρνείται να υπολογίσει τις επιπτώσεις, αλλά και τις παρενέργειες από την όποια αξιακή δράση του. Είναι αξιοπρόσεκτο ότι οι αρνητικές αυτές παρενέργειες χαρακτηρίστηκαν από την πλευρά ενός κατηγορούμενου κατά τη δίκη της οργάνωσης 17 Νοέμβρη ως *‘παράπλευρες απώλειες’*.

Ως απλά *‘σχολικά παραδείγματα’*, κατά την έκφραση του Weber, για τις υποκειμενικές και μονοσήμαντες *αξιακές κρίσεις* αυτές μπορεί να αναφερθούν –χωρίς πρόθεση αρνητικής ή θετικής αξιολόγησης– οι διάφοροι *αγωνιστές της ηθικής του φρονήματος* που, χωρίς να σταθμίζουν τα μέσα με τους σκοπούς, χρησιμοποιούν βία ή και αυτοθυσιάζονται για τις αξίες και τον σκοπό μιας υπόθεσης που πιστεύουν (ή θέλουν να πιστεύουν) ότι

υπηρετούν. Ακόμη, όσοι καινε βιβλία ή στρέφονται εναντίον της ελευθερίας έκφρασης και του Τύπου, επειδή φρονούν ή/και εκλαμβάνουν ως πρόσχημα ότι η δημοσίευση κάποιων κειμένων ή απεικονίσεων προσβάλλει τις αξίες και το όποιο πιστεύω τους. Τέλος, στο όνομα της *αξιακής* αυτής *αναφοράς* και *κρίσης* τείνουν να επιβάλλονται και να νομιμοποιούνται ακόμη και πόλεμοι, όπως π.χ. η πρόσφατη εισβολή στο Ιράκ ή μεμονωμένες δολοφονίες, εν ονόματι ‘καλών’ προθέσεων ή ‘αγαθών’ σκοπών και με την επίκληση της αρχής ότι ο (υποτιθέμενος ‘καλός’) σκοπός ‘αγιάζει’ ακόμη και τα αθέμιτα μέσα. Όπως βλέπουμε στο παράδειγμα της κατοχής του Ιράκ, όσο περισσότερο υποκειμενικά δραστηριοποιείται κανείς –με μοναδικό σχεδόν κριτήριο αυτό που θέλει, δηλαδή τη μεροληπτική και ιδιοτελή *αξιακή αναφορά* του, απομονώνοντας ή αγνοώντας όλες τις διαφορετικές προοπτικές– τόσο πιο έντονα νιώθει την ανάγκη να νομιμοποιήσει τη μονοσήμαντη *αξιακή κρίση* και δράση του, προσπαθώντας να την αναγάγει στο επίπεδο της ‘λογικής’, ‘αντικειμενικής’ και ‘έγκυρης’ αξιολόγησης, χρησιμοποιώντας συνήθως προς το σκοπό αυτό ρητορικά σχήματα και προπαγάνδα.

Μπορούμε να πούμε ότι, τουλάχιστον στις συνθήκες που υπάρχουν σήμερα στις περισσότερες ευρωπαϊκές κοινωνίες, η συμπεριφορά και δράση αυτή τείνει να θεωρείται ως ακραία και οριακή. Όπως είδαμε, η δράση αυτή, στην πλήρη και απόλυτη μορφή της αποτελεί μόνο ιδεότυπο. Ο μέσος τύπος του νεωτερικού ανθρώπου, ευρισκόμενος μπροστά σε διαφορετικά και, συχνά, ανταγωνιστικά μεταξύ τους αξιακά διλήμματα, τείνει μάλλον προς κάποιο συμβιβασμό, κρίνοντάς τα, κατά το δυνατόν, από περισσότερες πρακτικές σκοπιές και προσπαθώντας να υπολογίσει τουλάχιστον μέχρι έναν βαθμό, τις δυνητικές συνέπειες και τις παρενέργειες από τις διαφορετικές αξιακές επιλογές που αντιμετωπίζει. Συνήθως, γνωρίζει από εμπειρία ότι στις διάφορες περιστάσεις της ζωής του δεν πρέπει να καθοδηγείται, μονοσήμαντα και τυφλά, μόνο από την *αξιακή αναφορά* και την αντίστοιχη *αξιακή κρίση* με την οποία μπορεί να ταυτίζεται περισσότερο.

β) Αντίθετα, μπορούμε καταρχάς να πούμε γενικά, πως όταν το άτομο κινείται πλησιέστερα προς τον ιδεότυπο της ‘αξιολογικής κρίσης’, τότε τείνει να προσανατολίζει τη δράση του σύμφωνα και με ευρύτερα κριτήρια, προσπαθώντας να εξετάσει τις διαφορετικές αξιακές σκοπιές και υπολογίζοντας, κατά το δυνατόν, τις επιπτώσεις και τις παρενέργειες από την κάθε κίνηση ή επιλογή του. Αυτή η διαδικασία μπορεί να πηγαινει χέρι-χέρι με την προσπάθεια να συγκεράσει, συγχρόνως, στην τελική επιλογή του περισ-

σότερες και μεταξύ τους ανταγωνιστικές *αξιακές αναφορές και κρίσεις*. Σε αντίθεση, λοιπόν, με τη μονοσήμαντη-υποκειμενική αξιακή κρίση, η αξιολογική κρίση σχηματίζεται στο πλαίσιο ενός συγκερασμού και υπολογισμού από περισσότερες και, συχνά, εντελώς διαφορετικές και ανταγωνιστικές μεταξύ τους αξιακές προσεγγίσεις και αξιολογήσεις. Είναι προφανές ότι στην περίπτωση αυτή τείνει, τελικά, να επιβάλλεται η *αξιολογική κρίση*, η οποία υπολογίζει και τις διαφορετικές ή αλληλοσυγκρουόμενες μεταξύ τους *αξιακές κρίσεις*. Η διαδικασία αυτή δεν είναι εύκολη. Αντίθετα γίνεται, συνήθως, μέσα από μια, κάποτε οδυνηρή, σύγκρουση ρόλων, με παρόραμηφ -όχι όμως με κατάλυση- της κύριας υποκειμενικής *αξιακής κρίσης* και *αναφοράς* που μπορεί να έχει το άτομο. Η βαθύτερη υποκειμενική αξιακή κρίση μπορεί να μην εκδηλώνεται φανερά, λόγω αντικειμενικών συνθηκών και αξεπέραστων αναγκαιοτήτων ή σκοπιμοτήτων, όμως παραμένοντας σε λανθάνουσα κατάσταση μπορεί, λάθρα, να αντιδρά, ιδιαίτερα, όταν μεταβάλλονται οι αρχικοί συσχετισμοί.

Στις εξειδικευμένες περιπτώσεις στις οποίες αναφέρεται ο Weber, η αξιολογική κρίση και ο αντίστοιχος συγκερασμός ανάμεσα σε διαφορετικές *αξιακές αναφορές και κρίσεις* μπορεί να γίνεται με ιδιαίτερα συστηματικό -και όχι απλώς εμπειρικό- τρόπο, στο πλαίσιο μιας, περισσότερο ή λιγότερο, διυποκειμενικής και λογικής-επιστημονικής διαδικασίας, ιδιαίτερα στο δεύτερο στάδιο έρευνας που είδαμε: η διαδικασία αυτή οφείλει στις περιπτώσεις αυτές να τηρεί τα λογικά και επιστημονικά κριτήρια της αντικειμενικότητας, της εγκυρότητας και της αξιοπιστίας. Η ανάλυση γίνεται λοιπόν πολύ περισσότερο οξυδερκής, όταν, στο πλαίσιο του ιδεότυπου της 'αξιολογικής κρίσης' απομονώνονται οι υποκειμενικές αξιακές αναφορές και κρίσεις και μαζί με αυτές κάθε ίχνος συναισθηματικής στάσης, με απώτερο στόχο να διαπιστωθεί πώς θα εξελίσσονταν λογικά τα πράγματα στη βάση του σχήματος 'σκοπός-μέσα', αν έλειπαν π.χ. οι υποκειμενικές *αξιακές αναφορές-κρίσεις* και οι αντίστοιχοι ανορθολογικοί παράγοντες. Την ιδεοτυπική πρακτική αυτή αξιοποιεί π.χ. εύστοχα ο J. Rawls με το σχήμα του 'πέπλου της άγνοιας' (Ρωλς 2002).

Ένα 'σχολικό παράδειγμα' στη συγκεκριμένη περίπτωση θα ήταν το εξής: πώς θα μπορούσε να ήταν η λογική εξέλιξη των πραγμάτων από την εφαρμογή του σχεδίου Ανάν για το Κυπριακό, στο πλαίσιο της έννομης τάξης πραγμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αν εξαίρουσαμε ή απομονώναμε από την έρευνά μας αυτή, τις άμεσες και συναισθηματικές *αξιακές αναφορές και κρίσεις των Ελληνοκυπρίων*, όπως αυτές διαμορφώθηκαν, ιδιαίτερα μετά την

τουρκική κατοχή του 1974; Όπως διαπιστώνουμε, με τη χρήση της ιδεοτυπικής μεθόδου μπορούμε να κατασκευάσουμε χρήσιμα ‘σενάρια’, για να προβλέψουμε τις δυναμικές επιπτώσεις και παρενέργειες που μπορεί να έχει η χρησιμοποίηση των Α, Β, Γ εναλλακτικών μέσων για τους δεδομένους σκοπούς που επιδιώκουμε.

Όμως, η αξιολογική κρίση είναι χρήσιμη, ακόμη και στην απλή-εμπειρική της μορφή –όταν δηλαδή δεν αναβαθμίζεται η διαδικασία αυτή από απόψεως λογικής-επιστημονικής επεξεργασίας ή/και από τη χρήση ιδεοτυπικών μεθόδων. Αφού ακόμη και στο πλαίσιο της μάλλον εμπειρικής, αλλά πολύπλευρης αξιολογικής κρίσης δεν υψώνονται δογματικά και αξεπέραστα τείχη που αποκλείουν, σχεδόν, την εξέταση της δράσης από περισσότερες σκοπιές ή/και λογικές σκοπιμότητες.

Ελπίζω να έγινε κατανοητό, ότι όλες οι αποσαφηνίσεις και οι συγκριτικές δυνατότητες από τη διαφοροποίηση των *αξιακών κρίσεων* από τις *αξιολογικές* ακυρώνονται και μένουν αναξιοποίητες, όταν –αντίθετα με την ανάλυση του Weber– συγχέονται οι πρώτες με τις δεύτερες, όπως γίνεται μέχρι σήμερα από τις ελληνικές μεταφράσεις του γερμανικού όρου.

3. ‘Αξιολογική ελευθερία’ ή ‘αξιακή’ και ‘αξιολογική ελευθερία’ της επιστήμης;

Μέχρι τώρα έχουμε αναφερθεί μόνον έμμεσα στον ρόλο που έχει η επιστήμη στο πλαίσιο της εκάστοτε κοινωνικοοικονομικής *αξιακής αναφοράς* και *κρίσης*, από τη μία, και της αντικειμενικής, έγκυρης και αξιόπιστης *αξιολογικής κρίσης*, από την άλλη. Αν καταφέρουμε να εξειδικεύσουμε και να αποσαφηνίσουμε τον ρόλο της αυτό, τότε μπορούμε να απαντήσουμε ικανοποιητικά στο ερώτημα, αν η έννοια *Wertfreiheit der Wissenschaft* αποδίδεται περισσότερο εύστοχα στα ελληνικά με τον όρο *αξιολογική* ή –αντίθετα– *αξιακή ελευθερία της επιστήμης*. Όπως έχω ήδη αναφέρει, η θέση που προσπαθώ να τεκμηριώσω είναι ότι ο Weber χρησιμοποιεί και τους δύο όρους, όμως με διαφορετικό τρόπο. Ιδιαίτερα συχνά αναφέρεται στην *αξιακή ελευθερία της επιστήμης*, προσδίδοντας στον όρο ένα ορισμένο νόημα, ενώ πολύ σπάνια και –σε διαφορετική νοηματική αναφορά– χρησιμοποιεί τον όρο *αξιολογική ελευθερία της επιστήμης*. Όπως θα δούμε, και οι δύο αυτές έννοιες βρίσκονται μεν μεταξύ τους σε μια λογική ακολουθία, ωστόσο είναι ξεχωριστές. Ειδικότερα:

α) 'Αξιακή ελευθερία' της επιστήμης (πρώτο στάδιο της έρευνας: επιλογή)

Είναι εμφανές ότι ο όρος *αξιακή ελευθερία της επιστήμης* χρησιμοποιείται από τον Weber στο ίδιο επίπεδο και, συγχρόνως, διαμετρικά αντίθετα προς την υποκειμενική *αξιακή αναφορά* και *κρίση* των δρώντων υποκειμένων ή του επιστήμονα ο οποίος επιλέγει μιαν ορισμένη ερευνητική προσέγγιση. Στη βάση αυτή, ο όρος *αξιακή ελευθερία της επιστήμης* υποδηλώνει την απαλλαγή της από υποκειμενικές στάσεις και εναισθησίες έναντι ορισμένων αξιών. Με άλλα λόγια, η επιστήμη, από μόνη της και χωρίς τη χρησιμοποίησή της από τον άνθρωπο για δικές του αξιακές επιλογές, είναι ασύμβατη τόσο με τις προσωπικές-συναισθηματικές εναισθησίες, όσο και με τις θρησκευτικές, ηθικές, αισθητικές, κοινωνικές και άλλες αξιακές παραστάσεις και τις *αξιακές αναφορές* των δρώντων υποκειμένων: δεν έχει η ίδια συνείδηση (και) αισθήσεις, για να βλέπει και να θαυμάζει π.χ. την ομορφιά ενός τοπίου ή να αισθάνεται και να κρίνει άλλες αξίες, όπως π.χ. τις συναισθηματικές, τις κοινωνικές, τις πολιτικές, τις θρησκευτικές κ.λπ.

Σύμφωνα με τον Weber, σε κάθε επιμέρους θέμα της κοινωνικής πραγματικότητας –όπως π.χ. τα συμφέροντα των αγροτών– αντιστοιχούν, δυνητικά, περισσότερες *αξιακές αναφορές* και προσεγγίσεις που εκφράζουν ανάλογες σκοπιές διαφορετικών ενδιαφερόντων και συμφερόντων. Για παράδειγμα, υπάρχουν διαφορετικοί και ανταγωνιστικοί μεταξύ τους φορείς, όπως π.χ. γεωργοκτηνοτρόφοι, ενοικιαστές αγροτικών κτημάτων, κοινωνικές ομάδες που καταναλώνουν τα αγροτικά προϊόντα κ.λπ. με αντίθετα συμφέροντα και διαφορετικές *αξιακές αναφορές* (WL: 253). Και μόνο από το παράδειγμα αυτό γίνεται κατανοητό ότι η προκειμένη οποιασδήποτε ερευνητικής προσέγγισης σχετίζεται με το ερώτημα: ποιο θέμα, από ποια κοινωνικοοικονομική και αξιακή σκοπιά επιλέγει να εξετάσει ο ερευνητής, μέσα από μια πλειάδα διαφορετικών και, συχνά, ανταγωνιστικών μεταξύ τους *αξιακών αναφορών* και αντίστοιχων ερευνητικών ενδιαφερόντων. Κάθε προσωπική ερευνητική επιλογή σημαίνει, συγχρόνως, ότι παραμερίζονται ή αγνοούνται άλλες διαφορετικές προσεγγίσεις. Σύμφωνα με τον Weber, ο ερευνητής επιλέγει ή δέχεται να εξετάσει ένα συγκεκριμένο θέμα, από μιαν ορισμένη κοινωνική και αξιακή σκοπιά, σύμφωνα με τα δικά του υποκειμενικά κριτήρια (για το τι θεωρεί ως πιο σημαντικό), όπως αυτά διαμορφώνονται μέσα στο πνεύμα της εποχής του και στο πλαίσιο μιας από τις *αξιακές αναφορές* και τις κοσμοθεωρήσεις με την οποία ταυτίζεται περισσότερο.

Αυτό που πρόκειται να αποτελέσει το αντικείμενο της έρευνας καθώς και το

ερώτημα μέχρι πού θα πρέπει να φθάνει αυτή η έρευνα στην ατέλειωτη σειρά των αιτιωδών συναρτήσεων, τούτο το προσδιορίζουν οι αξιακές παραστάσεις [Wertideen] που κυριαρχούν στον ερευνητή και την εποχή του (WL: 184).

Όπως είδαμε, η –σε τελευταία ανάλυση– υποκειμενική αυτή ερευνητική επιλογή από τον επιστήμονα ορισμένων μόνο πτυχών και κοινωνικών διαστάσεων από κάποιο θέμα, σύμφωνα με τα κοινωνικοοικονομικά-αξιακά και ερευνητικά αυτονόητα που ταιριάζουν περισσότερο στον ίδιο και την εποχή του, ορίζεται από τον Weber ως *αξιακή αναφορά*. Φαίνεται αφ’ εαυτού, ότι η *αξιακή αναφορά* και η *αντίστοιχη αξιακή κρίση* του ερευνητή, οριοθετούν εκ των πραγμάτων έναν αντίστοιχο προσανατολισμό για την επιλογή της ερευνητικής προσέγγισης. Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι το ερώτημα, αν ένα συγκεκριμένο πρόβλημα, από τη σκοπιά ορισμένων κοινωνικών ενδιαφερόντων και συμφερόντων, κρίνεται ως σημαντικό ή όχι για έρευνα, αυτό αποφασίζεται στο πρώτο στάδιο της έρευνας. Το στάδιο αυτό, δηλαδή η επιλογή της ερευνητικής προσέγγισης στη βάση συγκεκριμένων κοινωνικών και υποκειμενικών αξιακών κριτηρίων αναφοράς, διακρίνεται και διαφοροποιείται από το δεύτερο στάδιο, την εφαρμογή της έρευνας (Bruun 1972: 28, Sagandy 1994: 502 επ.).

Παράλληλα με την πρώτη αυτή σκοπιά, με τον όρο *αξιακή ελευθερία της επιστήμης* μπορεί να τονίζεται η αναγκαιότητα για την αδέσμευτη και ελεύθερη επιλογή των αξιακών-ερευνητικών προσεγγίσεων και ενδιαφερόντων. Η σκοπιά αυτή ήταν ιδιαίτερα σημαντική στη Γερμανία του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα, όταν οι αυταρχικές παρεμβάσεις στις ακαδημαϊκές ελευθερίες και στον τρόπο χρησιμοποίησης της επιστήμης ήταν συνηθισμένες. Ενώ όμως δεν πρέπει να αποτελούν οι ίδιες οι αξιακές θεωρήσεις πρόβλημα, ωστόσο βρίσκονται κάτω από την επίδραση που έχει η εμπειρική πραγματικότητα επί των αξιών (WL: 511). Με τον όρο λοιπόν *αξιακή ελευθερία της επιστήμης*, επισημαίνεται από τον Weber ότι μέσα σε έναν κόσμο από διαφορετικές και, συχνά, αλληλοσυγκρουόμενες κοσμοθεωρήσεις και *αξιακές αναφορές*, οι προσεγγίσεις στις εμπειρικές κοινωνικές επιστήμες πρέπει να γίνονται ελεύθερα, χωρίς να αποτελούν οι ίδιες αξιακό πρόβλημα. Αυτό συνεπάγεται ότι η χρησιμοποίηση της επιστήμης πρέπει να είναι ελεύθερη και θεμιτή από τη σκοπιά όλων των δυνατικών κοσμοθεωρήσεων και των αντίστοιχων αξιών (ό.π.). Στη βάση αυτή μπορούμε να δούμε το γεγονός ότι ο Weber είχε αγωνιστεί για την πολυφωνία στο Πανεπιστήμιο και τον μη αποκλεισμό π.χ. μαρξιστών ή αναρχικών επιστημόνων. Γράφει σχετικά:

Ο αναρχικός, για παράδειγμα, μπορεί να είναι σε θέση να είναι ένας πολύ καλός

γνώσης του δικαίου. Και αν αυτό συμβαίνει, τότε μπορεί η αντικειμενική πεποιθησή του, εφόσον αυτή είναι γνήσια, να τον τοποθετήσει σε εκείνο το αρχιμήδειο σημείο που βρίσκεται έξω από τις τόσο αυτονόητες για μας συμβατικότητες και προϋποθέσεις. Αυτό θα μπορούσε να τον κάνει ικανό, μέσα από τις θεμελιώδεις θεωρήσεις της συνηθισμένης νομικής διδασκαλίας να επιστημονοποιήσει μια προβληματική η οποία διαφεύγει από όλους εκείνους, για τους οποίους οι θεωρήσεις εκείνες είναι υπέρ το δέον αυτονόητες. Μητέρα της γνώσης είναι η πιο ριζική αμφιβολία (WL: 496).

Από τη δεύτερη αυτή σκοπιά, ο όρος *αξιακή ελευθερία* [*Wertfreiheit*] μπορεί να παραλληλιστεί με την παρεμφερή έννοια της *ακαδημαϊκής ελευθερίας* [*Lehrfreiheit*] του πανεπιστημιακού δασκάλου.

Μετά από τις διευκρινίσεις που προηγήθηκαν όσον αφορά το περιεχόμενο του όρου *αξιακή ελευθερία* της επιστήμης, δεν θα πρέπει να υπάρχει αμφιβολία ότι ο όρος αυτός έχει άμεση συνάφεια με τους όρους της *αξιακής αναφοράς* και *κρίσης*, οι οποίοι έχουν καταλυτική σημασία στο πρώτο στάδιο της έρευνας, δηλαδή στην επιλογή του αντικειμένου. Στη βάση αυτή διατυπώνεται η θέση ότι ο όρος *Wertfreiheit der Wissenschaft* πρέπει να αποδοθεί στα ελληνικά με την ακριβή μετάφραση της γερμανικής αυτής φράσης, δηλαδή ως *αξιακή ελευθερία της επιστήμης*, η οποία δεν συνδέεται εδώ με την *αξιολογική κρίση*. Αντίθετα, ο διαφορετικός όρος 'αξιολογική ελευθερία' της επιστήμης [*wertungsfreie Wissenschaft*-WL: 515] και ο μάλλον τεχνικός ρόλος που μπορεί να προσφέρει στη διαδικασία της αξιολόγησης ανήκουν, όπως θα δούμε στα επόμενα, στο δεύτερο στάδιο, ήτοι στην εφαρμογή της έρευνας.

β) Επιστήμη και 'αξιολογικές κρίσεις' (δεύτερο στάδιο της έρευνας: εφαρμογή)

Όπως είδαμε παραπάνω, οι υποκειμενικές-πρακτικές *αξιακές κρίσεις* και οι αντίστοιχες *αξιακές αναφορές* που εκφράζουν, μπορούν, από μια εξειδικευμένη σκοπιά, να γίνουν αντικείμενο αντίστοιχων λογικών-ερμηνευτικών και επιστημονικών διεργασιών. Απώτερος στόχος στις διεργασίες αυτές είναι, οι *συγκεκριμένες τοποθετήσεις και προτάσεις* που εξετάζονται να μετατραπούν σε λογικές έννοιες, να ερμηνευτούν από περισσότερες σκοπιές και να σταθμιστούν επιστημονικά ως προς τις ρεαλιστικές δυνατότητες και τις προοπτικές από την εφαρμογής τους στη βάση των σχημάτων, 'σκοπός-μέσα' και 'επιδιωκόμενα αποτελέσματα-αθέλητες παρενέργειες'. Σε αντίθεση με τον καθοδηγητικό ρόλο που έχει η *αξιακή αναφορά και κρίση* για τη διαμόρφωση ενός ανάλογου επιστημονικού ενδιαφέροντος, η εφαρμογή της έρευνας και τα αντίστοιχα αξιολογικά συμπεράσματα οφείλουν να γίνονται

σύμφωνα με τους κανόνες της λογικής και της επιστήμης, αντικειμενικά και αμερόληπτα, ανεξάρτητα από το ερώτημα, αν το αντικείμενο που κρίνεται είναι επιθυμητό ή όχι.

Από τη στιγμή που ο στόχος και ο αξιακός προσανατολισμός της έρευνας είναι ήδη δεδομένος, στο δεύτερο στάδιο, αυτό της διαδικασίας εφαρμογής της έρευνας, απαιτείται να είναι ο ερευνητής αμερόληπτος και αντικειμενικός στην ανάλυση των στοιχείων και την τελική αξιολόγησή του: Αυτό σημαίνει ειδικότερα, ότι οφείλει να κάνει διάκριση μεταξύ των επιστημονικών διαπιστώσεών του από τη διερεύνηση τη πραγματικότητας (του ‘είναι’), από τη μία, και των υποκειμενικών αξιακών κρίσεών του, από την άλλη. Διαφορετικά δεν είναι δυνατόν να υπάρξουν αντικειμενικά, έγκυρα και αξιόπιστα ερευνητικά αποτελέσματα:

Ως προς το πώς, ήτοι ως προς τη μέθοδο της έρευνας, καθοριστική για τη διαμόρφωση των βοηθητικών εννοιών που χρησιμοποιούνται είναι μεν η καθοδηγητική ‘άποψη’ [σημ.: η προκειμένη από την οποία προσεγγίζεται το αντικείμενο]. ?, όμως, ως προς τον τρόπο χρησιμοποίησης των εννοιών είναι αυτονόητο ότι ο ερευνητής δεσμεύεται εδώ, όπως και παντού, από τις νόρμες της λογικής μας. Αφού επιστημονική αλήθεια είναι μόνο εκείνη που θέλει να ισχύει για όλους, όσους θέλουν την αλήθεια (WL: 184, βλ. και Weber 1972, τ. Α: 50).

Με άλλα λόγια, η ταξινόμηση-επεξεργασία και η ανάλυση των στοιχείων της έρευνας οφείλουν να γίνονται με αδιάβλητο τρόπο και λογική μέθοδο, όπως επίσης με πλήρη διαφάνεια, ώστε η εγκυρότητα και η αξιοπιστία τους να τυγχάνει καθολικής αναγνώρισης, ‘ακόμη και από έναν κινέζο’, όπως γράφει χαρακτηριστικά ο Weber, δηλαδή έναν άνθρωπο με εντελώς διαφορετικά αξιακά και ηθικά πρότυπα από τα δικά μας (WL: 155 επ.).

Στη ερευνητική αυτή διαδικασία της ανάλυσης και των αξιολογικών πορισμάτων, η αρωγή της λογικής και της επιστήμης είναι μάλλον τεχνικής μορφής, με έμφαση στον ορθολογικό-επιστημονικό, αλλά και στον τεχνικά οριοθετημένο χαρακτήρα της ‘αξιολόγησης.’ Γι’ αυτό και ο Weber αποφαίνεται ότι στο επίπεδο της αξιολόγησης, η επιστήμη είναι, όχι ‘αξιακά’, αλλά ‘αξιολογικά ελεύθερη’ [wertungsfreie Wissenschaft-WL: 515]. Πράγμα που σημαίνει ότι: αφού η επιστήμη είναι ασύμβατη (αξιακά ελεύθερη) με τις ευδαιμονικές, ηθικές, αισθητικές κ.ά. αξίες, όπως είδαμε στο πρώτο στάδιο, γι’ αυτό και αδυνατεί να αξιολογήσει η ίδια, πλήρως και επί της ουσίας, τα αντίστοιχα αξιακά διλήμματα. Τα τελευταία υπερβαίνουν τον αυστηρά επιστημονικό και τεχνικά οριοθετημένο ρόλο της. Σύμφωνα με ένα από τα παραδείγματα που αναφέρει ο Weber, η ιατρική επιστήμη μπορεί να επιμηκύνει τη ζωή ενός

βαριά και ανίατα ασθενούς, όμως η ίδια αδυνατεί να αξιολογήσει και να απαντήσει στο ερώτημα αν πράγματι αξίζει αυτή η τεχνητή επιμήκυνση της ζωής (WL: 599). Συμπληρωματικά αναφέρεται ο Weber από την ίδια σκοπιά και στην 'αξιολογική ελευθερία' [*Wertungsfreiheit*-WL: 537] ως βασική προϋπόθεση για κάθε επιστημονική επεξεργασία. Όπως φαίνεται από την όχι τυχαία αυτή χρήση παραγώγων της λέξης 'αξιολόγηση', και στις δύο περιπτώσεις ο όρος δεν αναφέρεται στην 'αξιακή αναφορά' του ερευνητή, αλλά στους απαραίτητους όρους και στις διεργασίες κατά την εφαρμογή της έρευνας μέσω ερμηνευτικών προσεγγίσεων, ιδεοτυπικών σεναρίων, στάθμισης των μέσων με τους σκοπούς, στατιστικών και άλλων συγκρίσεων κ.λπ.

Σύμφωνα με τη βεμπεριανή ορολογία, η αξιολόγηση που γίνεται με την τεχνική αρωγή της επιστήμης, στη βάση μάλλον αξιακά προσδιορισμένων σκοπών, αντιστοιχεί στον ιδεότυπο της 'ορθολογικής, ως προς τους σκοπούς, δράσης' [*zweckrationales Handeln*]. Από τη σκοπιά αυτή σταθμίζονται τα μέσα με τους σκοπούς και συγχρόνως γίνεται προσπάθεια ορθολογικού και επιστημονικού υπολογισμού των δυνατικών επιπτώσεων, αλλά και των αθέλητων παρενεργειών που μπορεί να έχει η πραγματοποίηση των 'Χ', 'Ψ', 'Υ' σκοπών με τα μέσα 'Α', 'Β', 'Γ' που έχουμε ή δεν έχουμε στη διάθεσή μας. Από τη σκοπιά της ηθικής, το ιδεοτυπικό σχήμα που αντιστοιχεί στον τύπο της αξιολόγησης αυτής –στο πλαίσιο της οποίας η επιστήμη προσφέρει μόνο τεχνική αρωγή και αυτογνωσία– και της αντίστοιχης δραστηριοποίησης ως προς τους σκοπούς' είναι η 'ηθική της ευθύνης' [*Verantwortungsethik*].

Ειδικότερα, η λογική-ερμηνευτική επεξεργασία και η επιστημονική στάθμιση των σκοπών και των διαθέσιμων μέσων, των επιδιωκόμενων αποτελεσμάτων και των αθέλητων παρενεργειών μπορεί να προειδοποιεί και να επιδρά συμβουλευτικά ως προς τις υποκειμενικές αξιακές επιλογές των δρώντων υποκειμένων. Ακόμη, μπορεί να έχει και έναν αυτοκριτικό ρόλο, αφού βοηθά να δούμε τι θέλουμε οι ίδιοι στην πραγματικότητα, ξεπερνώντας έτσι τον σκληρό υποκειμενικό πυρήνα των αξιακών κρίσεών μας. Όμως, λόγω της ασυμβατότητας της επιστήμης με τις αξίες, η επιστημονική αυτή επεξεργασία και αρωγή αδυνατεί να περατώσει από μόνη της την αξιολόγηση των πραγμάτων και να αποφανθεί με ένα τελικό 'ναι' ή ένα 'όχι', αφού στην περίπτωση αυτή θα έπαιρνε θέση και σε ηθικά, αισθητικά, ευδαιμονιστικά κ.ά. αξιακά διλήμματα, τα οποία δεν αισθάνεται και δεν βλέπει. Ο Weber είναι σαφής: 'μια εμπειρική επιστήμη δεν μπορεί να διδάξει κανένα τι οφείλει, αλλά μόνο τι μπορεί και, κάτω από συνθήκες, τι θέλει ο ίδιος' (WL: 151). Και αλλού, στην ίδια μελέτη, διαπιστώνει ότι δεν υπάρχει μια εντελώς 'αντι-

κειμενική’ επιστημονική ανάλυση του πολιτισμικού βίου ή των ‘κοινωνικών φαινομένων’ ανεξάρτητη από ειδικές και ‘μονόπλευρες’ θεωρήσεις, σύμφωνα με τις οποίες αυτά επιλέγονται, αναλύονται και ταξινομούνται... με κατηγορηματικό ή σιωπηρό τρόπο, συνειδητά ή ασυνείδητα. Η αιτία γι’ αυτό έγκειται στην ιδιομορφία του γνωστικού στόχου κάθε κοινωνικοεπιστημονικής εργασίας, η οποία θέλει να προχωρήσει πέρα από μια καθαρά τυπική θεώρηση των νομικών ή συμβατικών κανόνων και προτύπων που διέπουν την κοινωνική συμβίωση (WL: 170). Είναι, λοιπόν, ανεπίτρεπτο να αναμειγνύονται δεοντολογικές νόρμες περί του πρακτέου με επιστημονικά αξιώματα και ερωτήματα.

4. Αντί επιλόγου

Νομίζω ότι ως προς τη σχέση των αξιακών και των αξιολογικών κρίσεων και τον διαφορετικό ρόλο της επιστήμης στη μία και στην άλλη περίπτωση, σε κανένα άλλο μέρος του έργου του δεν ξεδιπλώνεται η σκέψη του Weber με τόση διαύγεια, σαφήνεια και πυκνότητα, όσο στην ομιλία του στο Συνέδριο του Συλλόγου για την Κοινωνική Πολιτική στην Βιέννη το 1909 –το έτος κατά το οποίο η επιστημονική έριδα σχετικά με τη μέθοδο ήταν στην αποκορύφωσή της. Φρονώ ότι το απόσπασμα αυτό της ομιλίας του αποτελεί την καλύτερη κατακλείδα για την παρούσα εργασία:

...μα εμπειρική επιστήμη δεν υπάρχει παρά μόνο στο έδαφος της πραγματικότητας και δεν μας λέει τίποτα ως προς το τι οφείλουμε [σημ.: να πράξουμε]. Βέβαια, επιθυμώ να μην εκληφθεί η διατύπωσή μου αυτή σαν να είχα ισχυριστεί [...] ότι δεν θα μπορούσε να υπάρξει απολύτως καμιά επιστημονική συζήτηση η οποία άπτεται της περιοχής της δεοντολογίας. Το ερώτημα είναι, μόνο, με ποιο τρόπο. Καταρχάς, σε κάποιον που μου αντιτάσσεται, έχοντας μια ορισμένη αξιακή κρίση, μπορώ να απαντήσω ως εξής: Αγαπητέ μου πλανάσαι, ασφαλώς, ως προς αυτό που ακριβώς θέλεις εσύ ο ίδιος. Κοίτα: παίρνω την αξιακή κρίση σου και σου την αναλύω διαλεκτικά με τα μέσα της λογικής, ώστε –ανάγοντάς την στα τελευταία της αξιώματα– να σου δείξω αυτές και εκείνες τις έσχατες δυνητικές αξιακές κρίσεις που βρίσκονται σε αυτήν, τις οποίες δεν έχεις καθόλου αντιληφθεί. Μάλιστα, ίσως είναι εντελώς ασυμβίβαστες μεταξύ τους ή δεν μπορούν να συνυπάρξουν χωρίς κάποιο συμβιβασμό. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να επιλέξεις ανάμεσα σε αυτές.

Αυτός ο συλλογισμός που ακολουθήσαμε μέχρι τώρα δεν βασίζεται στην εμπειρία, αλλά στη λογική. Ακόμη, μπορώ να πω, προχωρώντας πιο πέρα: αν, στο πλαίσιο αυτής της πραγματικά ξεκάθαρης αξιακής κρίσης, θέλεις να δραστηριο-

ποιηθείς σύμφωνα με μίαν ορισμένη δεοντολογία, τότε, κατά την επιστημονική εμπειρία θα πρέπει να χρησιμοποιήσεις αυτά και εκείνα τα μέσα, για να πραγματοποιήσεις το σκοπό σου, μένοντας πιστός στις αξιακές αρχές που ακολουθείς. Αν δεν σου ταυριάζουν αυτά τα μέσα, τότε θα πρέπει να επιλέξεις ανάμεσα στα μέσα και τον σκοπό. Και τελικά μπορώ να του πω: θα πρέπει να σκεφτείς ότι σύμφωνα με την επιστημονική εμπειρία, με τη χρησιμοποίηση των μέσων που είναι απαραίτητα για την πραγματοποίηση της αξιακής κρίσης σου θα έχεις ακόμη απρόβλεπτες παρενέργειες. Άραγε, αυτά τα παρεπόμενα σου είναι επιθυμητά ή 'όχι'; Η επιστήμη μπορεί να οδηγήσει τον άνθρωπο μέχρι τα όρια αυτής της διάξευξης του 'ναι' ή του 'όχι' –αφού όλα όσα βρίσκονται σε αυτόν εδώ τον κόσμο συνδέονται με ερωτήματα στα οποία μπορεί να δώσει πληροφορίες η εμπειρική επιστήμη, αλλά και η λογική, εφόσον πρόκειται για καθαρά επιστημονικά ερωτήματα. Όμως η ίδια η απάντηση αυτή με ένα 'ναι' ή ένα 'όχι' αποτελεί, από ένα σημείο και πέρα, όχι πλέον ένα επιστημονικό, αλλά ένα συνειδησιακό ερώτημα ή ένα ερώτημα που συνδέεται με την υποκειμενική αρέσκεια –και που η απάντησή του βρίσκεται, σε κάθε περίπτωση, σε ένα άλλο επίπεδο του πνεύματος. (GASS 417 επ. –μετάφραση του γράφοντος).

Σημειώσεις

1. Η παρούσα μελέτη ξεκίνησε ως κεφάλαιο στο πλαίσιο ευρύτερης εργασίας με τίτλο *Στηριές από τις μεταφράσεις και την πρόσληψη του Max Weber στην ελληνική γλώσσα και πραγματικότητα: Μια πρώτη θεώρηση*. Τελικά, αυτονομήθηκε από το όλον που θα δημοσιευθεί προσεχώς.

2. Δεν αναφέρομαι στις μεταφράσεις των Βασιλείου (Weber 1996) και Κούτροβιχ (Weber 1978) αφού δεν γίνεται ιδιαίτερη μνεία σε αυτές στους όρους *αξιακή κρίση* και *αξιακή ελευθερία της επιστήμης*.

3. Στην παράθεση των βεβαιωμένων χωριών λαμβάνω υπόψη μου τις υπάρχουσες ελληνικές μεταφράσεις τις οποίες προσαρμόζω, όπου θεωρώ απαραίτητο. Εδώ επαληθεύεται η έννοια της 'αναμετάφρασης'.

4. Η αναφορά στις ερμηνείες για τη σχέση της μεθοδολογίας ανάμεσα στους Rickert και Weber υπερβαίνει τα όρια της παρούσας εργασίας. Βλ. σχετικά Burger 1987, Oakes 1988, Eliaeson 2002.

5. Από τη σκοπιά αυτή μπορούμε να δούμε με ένα περισσότερο διευρυμένο τρόπο (από ιδεοτυπική σκοπιά) τον ρόλο που μπορεί να είχε η *Προτεσταντική Ηθική* για τη διαμόρφωση του πνεύματος του καπιταλισμού.

6. Ακριβέστερη απόδοση θα ήταν το 'αξιολογούσες κρίσεις'. Κρατώ όμως τον καθιερωμένο όρο 'αξιολογικές κρίσεις' επειδή δεν δημιουργεί πρόβλημα.

7. Το παρόν άρθρο συμπληρώνεται από την εισήγησή μου, 'Πρόσληψη της Μεθοδολογίας του Max Weber στην Ελλάδα και η αξιοποίησή της στην έρευνα της ελληνικής κοινωνίας' στο Συνέδριο, που οργανώθηκε από το Τμήμα Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου και το ΕΚΚΕ, με θέμα: *Η Κοινωνιολογία στην Ελλάδα Σήμερα. Προς μια Κοινωνιολογία της*

Σύγχρονης Ελλάδας-Αφιέρωμα στη Μνήμη της Ιωάννας Λαμπίρη-Δημάκη, 9-11 Νοεμβρίου 2005, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Αντωνοπούλου, Μ. (1984). 'Η θεωρία της Ιστορίας στον Max Weber', *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, σελ. 3-14.
- Bruun, H.H. (1972). *Science, Values, and Politics in Max Weber's Methodology*, Copenhagen: Munksgaard.
- Burger, Th. (1987). *Max Weber's Theory of Concept Formation*, expanded edition, Durham: Duke University Press.
- Burger, Th. (1994). 'Deutsche Geschichte und Webersche Soziologie', στο Wagner & Zipprian (επιμ.) *Max Webers Wissenschaftslehre*, Frankfurt / M: Suhrkamp t.w.
- Eliaeson, S. (2002). *Max Weber's Methodologies: Interpretation and Critique*. Cambridge: Polity Press.
- Hennis, W.(1994). 'Die volle Nuechternheit des Urteils', στο Wagner & Zipprian (επιμ.) *Max Webers Wissenschaftslehre*, Frankfurt / M: Suhrkamp t.w.
- Kalberg, St. (1994). *Max Weber's comparative-historical sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Κατσούλης, Η. (1993). 'Το αίτημα της αξιολογικής ουδετερότητας και οι δυσκολίες υλοποίησής του ή πόσο μεγάλο είναι το τίμημα της συνειδητής απόρριψής του' Αθήνα: ΔΙΑΒΑΖΩ.
- Κουζέλης, Μ./Ψυχοπαίδης, Κ. (επιμ.) (1996). *Επιστημολογία των Κοινωνικών Επιστημών Κείμενα*, Αθήνα: εκδ. Νήσος.
- Kuhn, Th. (1990). *Η δομή των επιστημονικών επαναστάσεων*, εισαγωγή-επιμέλεια Β. Κάλφας, γ' έκδοση, Θεσσαλονίκη: Σύγχρονα Θέματα.
- Μαοξ, Κ. (1978). *Το Κεφάλαιο, Α' τόμος*, μτφρ. Π. Μαυροματίτης. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Oakes, G. (1998). *Weber and Rickert Concept Formation in the Cultural Sciences*. Cambridge: MIT.
- Πελεγρίνης, Θ. (2004). *Λεξικό της Φιλοσοφίας: οι έννοιες, οι θεωρίες, οι σχολές, τα ρεύματα, και τα πρόσωπα*. Εξάγλωσση Ορολογία, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Rickert, H. (1902). *Die Grenzen der Naturwissenschaftlichen Begriffsbildung*, Tübingen: Mohr.
- Ρωλς, Τζ. (2001). *Θεωρία της Δικαιοσύνης*. Αθήνα: εκδόσεις Πόλις.

- Schaefers, von B. (επιμ.) (1998). *Grundbegriffe der Soziologie*. 5η έκδοση, Opladen: Leske + Budrich.
- Schluchter, W. (2005). *Handlung, Ordnung und Kultur*, Tübingen: Mohr Siebeck.
- Σεφέρης, Γ. (1974). *Δοκιμές*. Α΄ Τόμος (1936-1947), γ΄ έκδοση, Αθήνα: Ίκαρος.
- Segady, Th.W. (1994). 'Sozialwissenschaftliche Objektivitaet und die Werthhaftigkeit des Wissens', στο Wagner & Zipprian (επιμ.) *Max Webers Wissenschaftslehre*, Frankfurt/M: Suhrkamp t.w.
- Σωτηρέλης, Γ. (1998). *Θρησκεία και Εκπαίδευση*, 3η έκδοση, Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκκουλας.
- Tenbruck, F. (1975). 'Das Werk Max Webers', *Koelner Zeitschrift fuer Soziologie und Sozialpsychologie*, 27: 663-702.
- Tenbruck, F. (1986). 'Das Werk Max Webers: Methodologie und Sozialwissenschaften', *Koelner Zeitschrift fuer Soziologie und Sozialpsychologie*, 38: 13-31.
- Wagner, G. & Zipprian, H. (επιμ.) (1994). *Max Webers Wissenschaftslehre*, Frankfurt/M: Suhrkamp t.w.
- Weber, M. (1920). *Gesammelte Aufsaeetze zur Religionssoziologie* (ως GARS), 3 τόμοι, Tübingen: Mohr.
- Weber, M. (1921). *Gesammelte Politische Schriften* (στο κείμενο ως GPS), Tübingen: Mohr.
- Weber, M. (1924). *Gesammelte Aufsaeetze zur Soziologie und Sozialpolitik* (στο κείμενο ως GASS), Tübingen: Mohr.
- Weber, M. (1932). 'Η επιστήμη ως επάγγελμα', εισαγωγή-μτφρ.-σχόλια, Συκουτρής, Ι., *Περ. Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, τ. 12: 381-431, τ. 13: 14-47, 1933. Αναδημοσίευση στο: Συκουτρής, Ι. (1956). *Μελέται και άρθρα*, Εκδόσεις του Αιγαίου.
- Weber, M. (1944). 'Μεθοδολογικές Βάσεις της Κοινωνιολογίας', μτφρ. Καστοριάδης, Κ./ Ιωαννίδης, Αλ., στο: *Περ. Αρχείον Κοινωνιολογίας και Ηθικής*, τχ. 2: 112-140. Και στο: Καστοριάδης, Κ. (1988). *Πρώτες Δοκιμές*, Αθήνα: Ύψιλον.
- Weber, M. (1964). 'Gutachten zur Werturteilsdiskussion im Ausschuss des Vereins fuer Sozialpolitik' στο: *Max Weber: Werk und Person, Dokumente ausgewaehlt und kommentiert von Ed. Baumgarten* (ως GWAV). Tübingen: Mohr.
- Weber, M. (1972). *Δοκίμια επί της Θεωρίας των Κοινωνικών Επιστημών* (υπό Μ. Weber), Τόμοι. Α΄, Β΄ μτφρ: Γρηγορογιάννης, Α. Αθήνα: ΕΚΚΕ.

- Weber, M. (1978). *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού*. μτφρ. Κούρτοβικ, Δ. Αθήνα: Κάλβος
- Weber, M. (1985). *Wirtschaft und Gesellschaft*. (στο κείμενο ως WG), Tübingen: Mohr.
- Weber, M. (1991). *Η Μεθοδολογία των Κοινωνικών Επιστημών*. Πρόλογος-εισαγωγή-μτφρ.: Κυπραίος, Μ. Αθήνα: εκδόσεις Παπαζήση.
- Weber, M. (1997). *Βασικές έννοιες Κοινωνιολογίας*. Εισαγωγικό δοκίμιο: M. Weber, μτφρ. Μ. Κυπραίος. Αθήνα: Κένταυρος.
- Weber, M. (2001). *Οι τύποι της εξουσίας*. μτφρ.-σχόλια-επιμέτρο: Θ. Γκιούρας, Αθήνα: Κένταυρος.
- Weber, M. (2005). *Οικονομία και Κοινωνία. Κοινωνιολογικές έννοιες*, μτφρ.-εισαγωγή-επιμέλεια: Θ. Γκιούρας, Αθήνα: Σαββάλας.
- Weber, M. (1996). *Σχετικά με ορισμένες κατηγορίες της κατανοούσας κοινωνιολογίας (1913)*, μτφρ. Βασιλείου, Θ., στο Κουζέλης /Ψυχοπαίδης, *Επιστημολογία των Κοινωνικών Επιστημών. Κείμενα*, Αθήνα: εκδ. Νήσος.
- Weber, M. (2001). *Οι τύποι της εξουσίας*, μτφρ.-σχόλια-επιμέλεια: Θ. Γκιούρας, Αθήνα: Κένταυρος.
- Weber, M. (1985). *Wissensschaftslehre*, (στο κείμενο ως WL), Tübingen: Mohr.
- Weiss, J. (επιμ.) (1989). *Max Weber heute*, Frankfurt/M: Suhrkamp.
- Φίλιας, Β. (1976). *Μαξ Βέμπερ: Συστηματική κοινωνιολογία και μεθοδολογία*, Αθήνα: Νέα Σύνορα.
- Χιωτάκης, Στ. (2002). 'Ανωτατοποίηση των Σπουδών ως επαγγελματική στρατηγική: το παράδειγμα των ΠΤΔΕ', *Επιστήμες Αγωγής*, 2: 61-88.
- Χιωτάκης, Στ. (2004). 'Ιδεότυπος του Μ. Weber και εκπαιδευτική πραγματικότητα', *Παιδαγωγική Εταιρεία Ελλάδος. Πρακτικά 4ου Πανελληνίου Συνεδρίου*. Αφοί Κυριακίδη, Θεσ/νίκη: 57-71.
- Ψυχοπαίδης, Κ. (1990). 'Ο Α. Smith και η κριτική μέθοδος της πολιτικής οικονομίας' *ΑΞΙΟΛΟΓΙΚΑ*, 1: 7-91.
- Ψυχοπαίδης, Κ. (1993α). *Ο Max Weber και η κατασκευή εννοιών στις κοινωνικές επιστήμες*, Αθήνα: Κένταυρος.
- Ψυχοπαίδης, Κ. (1993β). 'Φορμαλισμός, ιστορισμός και αξιολογία στη θεμελίωση της πολιτικής οικονομίας (Carl Menger, Max Weber)', *ΑΞΙΟΛΟΓΙΚΑ*, 5: 145-240.